

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

Europos studijų magistro programa
Magistro studijų baigiamasis darbas

ŽIVILĖ GUDONYTĖ

Darbo vadovas: prof. dr. Gediminas Vitkus

Europos integracijos socialinės reprezentacijos Lietuvos istorijos vadovėliuose

Vilnius, 2021 m.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Živilė Gudonytė

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Gudonytė Ž. Europos integracijos socialinės reprezentacijos lietuviškuose istorijos vadovėliuose Europos studijų programos magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas G. Vitkus. – V., 2021. – 47 p.

Reikšminiai žodžiai: Europos integracija, socialinės reprezentacijos, europinė tapatybė, istorijos vadovėliai, kolektyvinė atmintis, naratyvai.

Europos Sąjungoje (ES) per pastaruosius metus augo susirūpinimas legitimumo stygiumi, todėl buvo pasitelkta atminties politika siekiant skatinti europinio tapatumo jausmą. Tapatybės formavimo procese ypatingas vaidmuo tenka mokykloms, todėl šio magistro baigiamojo darbo objektu pasirinktos Europos integracijos socialinės reprezentacijos lietuviškuose istorijos vadovėliuose. Darbe tiriami dominuojantys naratyvai, susiję su Europos integracijos socialinėmis reprezentacijomis. Kiekybinei ir kokybinei naratyvų analizei pasirinkti lietuviški istorijos vadovėliai, išleisti 1998-2017 m. Šio darbo tikslas yra, atsiremiant į tokias sąvokas kaip europinė tapatybė, socialinės reprezentacijos bei kolektyvinė atmintis, parodyti, kaip Europos integracija yra pateikiama, konkretizuojama ir paverčiama suprantama mokykliniuose vadovėliuose. Rezultatai rodo, kad Europos integracijos reprezentacijos skirtingų laikotarpių vadovėliuose yra įvairios. Susivienijusi Europa matoma ir kaip politinė, ir kaip praktinių interesų turinti bendruomenė, nors nacionalinė perspektyva taip pat ryški. Senesnieji vadovėliai Europos integracijai prasmę suteikia referuodami į pokario kolektyvinę atmintį, santykius tarp Prancūzijos, Vokietijos ir Didžiosios Britanijos, ekonominę supervalstybę bei minėtų šalių lyderius, o štai naujieji vadovėliai Europos integraciją susieja su ekonominiu bendradarbiavimu, saugumu ir taika. Centrinį branduolį, susijusį su Europos integracijos socialinėmis reprezentacijomis analizuotuose vadovėliuose, galima pavadinti “saugumo ir gerovės garantu”.

Turinys

Įvadas	5
Pagrindinės sąvokos	10
Europinė tapatybė	10
Ką apie ES tapatybės politiką sako ankstesni tyrimai?	11
Ar įmanoma sukurti europinę tapatybę?.....	12
Kaip europinė tapatybė pasireiškia Lietuvoje?.....	13
Socialinės reprezentacijos.....	13
Socialinių reprezentacijų teorija kaip sveiko proto žinių teorija	15
Socialinių reprezentacijų teorijos įrankiai empiriniams tyrimams	17
Socialinės reprezentacijos ir tapatybė.....	21
Kritika socialinių reprezentacijų teorijai.....	22
Kolektyvinės atminties sąvoka	24
Kolektyvinė atmintis ir socialinės reprezentacijos	25
Europos integracijos naratyvų istorijos vadovėliuose tyrimas	27
Naratyvai.....	27
Vadovėliai kaip medžiaga tyrimui	28
Analizei atrinkti vadovėliai.....	28
Tyrimo žingsniai	29
Naratyvų temos	30
Europos vienijimosi proceso naratyvų transformacija	36
Europos integracijos įdaiktinimas ir susiejimas	38
Išvados ir rekomendacijos	40
Literatūros sąrašas	42
Priedai	48
Vadovėliai (nuo seniausiai iki naujausiai išleisto).....	48
Summary in English	49

Įvadas

Europos integracija per 17 narystės Europos Sąjungoje (ES) metų jau yra daugiau ar mažiau palietusi kiekvieną mūsų valstybės pilietį, o politikų kalbos ir veiksmai link glaudesnio bendradarbiavimo intensyvėja pasaulį ištikus pandemijai (BNS, 2021). Tačiau Europos integracijos procesui įtakos turi ne tik politinis elitas, bet ir visuomenės nuotaikos. Šiame darbe aš ketinu analizuoti socialinių reprezentacijų naratyvus mokykliniuose istorijos vadovėliuose, siekdama užčiuopti būdus, kuriais Europos integracijos procesas pasakojamas mokiniams, taip formuojant jų požiūrį į savo šalį ir Europą, konstruojant kolektyvinę atmintį bei tapatybę.

Žvelgiant į Eurobarometro statistiką, Lietuvos piliečių pozityvus požiūris į ES nuo narystės joje pradžios tik augo ir stabiliai laikosi virš ES vidurkio. Tokį įspūdį galima susidaryti iš Eurobarometro atliekamų apklausų. Europos Komisija kas pusę metų deleguoja Eurobarometro komandai atlikti visuomenės apklausas visose ES valstybėse narėse. Egzistuoja nuomonė, kad Eurobarometrai yra gerai apgalvotas instrumentas (Demossier, 2007), nes jie gali suteikti informacijos, kaip sustiprinti bendrumo tarp europiečių jausmą (Kohli, 2000). Eurobarometro apklausos apima įvairius klausimus, susijusius su ES. Toliau šiek tiek pristatysiu Lietuvos piliečių nuomonę, atsižvelgiant į tokius klausimus kaip ES įvaizdis, pasitikėjimas ES ir jos institucijomis, piliečių prisirišimas (angl. *people's attachment*) prie ES, parama eurui ir ES plėtrai.

Lentelė 1. *Viešoji nuomonė apie ES Lietuvoje (2019 m.).*

	Lietuva	ES (27 valstybių narių vidurkis)
Teigiamai vertinamas ES įvaizdis	50 %	43 %
Pasitikėjimas ES	66 %	45 %
Neigiamai vertinama narystė	20 %	29 %
Naudą nešanti narystė	88 %	68 % (ES 28)
ES įvaizdis	1. Laisvė judėti, studijuoti ir dirbti ES. 2. Kultūrinė įvairovė. 3. Taika. 3. Ateities kartų gyvenimo kokybė.	1. Laisvė judėti, studijuoti ir dirbti ES. 2. Taika. 2. Euras. 3. Kultūrinė įvairovė.
Tapatinimasis su ES	62 %	59 %
Parama eurui	73 %	76 % (Euro zonos šalyse)
Parama plėtrai	68 %	45 %

Sprendžiant iš Eurobarometro (2019) duomenų, pateiktų pirmoje lentelėje, galima būtų teigti, kad lietuviai ES vertina pozityviai, lenkdami ES vidurkį. Atitinkamai, negatyviai vertinančių Lietuvos narystę ES yra mažiau nei bendras ES vidurkis. Lietuviai ir pasitiki ES, ir tapatinasi su ja taip pat dažniau nei likę ES piliečiai. ES plėtra šalyje vertinama taip pat teigiamai - net 68 proc. Lietuvos piliečių linkę pritarti kitų šalių prisijungimui prie ES (Eurobarometer 92, 2019).

Žvelgiant į šiuos skaičius, galima būtų teigti, kad piliečiai Lietuvoje nelinkę ES vertinti pernelyg kritiškai, greičiau, atvirkščiai - tiki ir pasitiki narystės ES teikiama nauda (Eurobarometer 90, 2018). Kita vertus, lietuvių palankus požiūris į ES nebūtinai reiškia, kad šalies piliečiai suvokia, kaip veikia ES, kokiomis vertybėmis yra grįsta ar su kokiais iššūkiais ji susiduria. Šio darbo tikslas nėra siekti atsakyti į šiuos klausimus, tačiau tai, koks yra socialinių reprezentacijų naratyvų istorijos vadovėliuose turinys, galbūt gali padėti paaikškinti, kokius Europos integracijos įvaizdžius paaugliams perduoda Lietuvos švietimo sistema, savo ruožtu formuodama jų ateities požiūrį tiek į ES, tiek į mūsų pačių nacionalinę tapatybę.

Kalbant apie akademinį lauką, tyrimų, susijusių su Europos integracijos ir europinės tapatybės vieta lietuviškoje švietimo sistemoje, nėra daug. Paminėtina nebent viena bendra Užsienio reikalų ministerijos ir programos „Kurk Lietuvai“ (2017) dalyvių atlikta esamos situacijos analizė, gana išsamiai pristatanti, kaip ES klausimai yra integruojami į Lietuvos švietimo ir ugdymo programas. Išvados, kurias apžvelgusios esamą situaciją, daro analizės autorės yra susijusios su rimtu žinių apie ES trūkumu tiek mokyklose, tiek bendrai visuomenėje. Jos teigia, kad bendro ES klausimų komunikavimo modelio šiuo metu Lietuvoje nėra, Lietuvos piliečiai nelabai supranta kaip veikia ES, o jaunimui apskritai trūksta žinių apie ES teikiamas naudas, galimybes ir ES piliečių teises. Apie ES Lietuvoje yra mokoma mokyklose, tačiau ES klausimai yra įtraukti tik į kelių dalykų planus. Savo ruožtu mokykloms apie ES daugiausiai komunikuoja Europos Komisijos atstovybė ir Europos Parlamento informacijos biuras, tačiau jų rengiamose iniciatyvose dalyvauja tik aktyviausios mokyklos. Panašu, kad daugiausiai apie ES žinantys moksleiviai, žinių įgyja patys savarankiškai domėdamiesi ES veikimu. Negana to, egzistuoja atotrūkis tarp miesto ir kaimo mokyklų, t.y. informacija moksleivius pasiekia nevienodai, priklausomai nuo jų gyvenamos vietos (Užsienio reikalų ministerija, 2017).

Kaip jau buvo minėta, Europos integracijos procesas negali vykti bet tam tikros Europos piliečių paramos, kuri susijusi ir su ES legitimumo klausimu. Pastarasis pastūmėjo ieškoti bendros europinės tapatybės (Habermas, 1975; Burgess, 2002; Kaina, 2006). Nuo 9 deš. Europos Bendrija matė švietimą kaip vieną svarbiausių faktorių puoselėjant ir skatinant

europietišumą. Masinė švietimo sistema europiniu lygmeniu buvo matoma kaip atsakymas į klausimą, kaip išauginti europinio tapatumo jausmą tarp piliečių (Smith, 1992). Kaip pažymi Marco Cinnirella (1996, p. 270), kuriant tvirtesnę europinę tapatybę, svarbus vaidmuo tenka socializacijai ir ugdymui. Jis tikina, kad europinę tapatybę geriausiai įtvirtintų socializacija šeimoje bei ugdymo praktikos, skatinančios teigiamas socialines reprezentacijas ir Europos tapatybes.

Svarbu pažymėti, kad Europos vienijimosi procesas gali būti matomas kaip gyvas atsiminimas (angl. *lived memory*), įvykęs per Europos piliečių gyvenimą (Hirst & Manier, 2008). Jis egzistuoja kasdieniame gyvenime įvairiais būdais - kartais "karštais" ir "banaliais" (Hutchinson, 2005), kaip pavyzdžiui, politikų kalbose, TV naujienose, piniguose ar kertant valstybių sienas. Todėl šis procesas prisimenamas - jis vyksta daugelio visuomenės narių gyvenimuose vienu ar kitu būdu. Nors Europos vienijimasis nebūtinai iššaukia tokius intensyvius jausmus kaip kokio nors "karšto" prisiminimo objektas (Maier, 2002), jis, vargu ar galėtų būti laikomas "šaltu", nes vis dėlto sukelia emocijas, provokuoja aistras ir mobilizuoja politines jėgas. Tai ypač matoma tapo tokių įvykių kaip Brexit akivaizdoje (Hobolt, 2016).

Europos vienijimasis kaip gyvas atsiminimas yra formuojamas kelių šaltinių: medių (tradicinių ir socialinių), socialinių ir politinių judėjimų, kasdienių diskusijų ir nuomonių apsisukimo. Šio darbo rėmuose Europos integracija kaip gyvas atsiminimas perduodamas per institucinę mokyklų sistemą, kuriai mažiau ar daugiau tenka svarbus vaidmuo tiek formuojant požiūrį, tiek kuriant tapatybes (Li et al., 2020; Sakki, 2020).

Europos integracijos procesas yra puiki tema socialinių reprezentacijų tyrimui, nes tai dinamiškas, pakankamai naujas reiškinys, kuris greitai keičiasi ir turi įtakos kasdieniam piliečių gyvenimui. Tai yra šiuolaikinės visuomenės reiškinys, socialinės realybės dalis, kurią reikia padaryti suprantama ir atpažįstama.

Socialinės reprezentacijos ir Europos integracijos procesas įkvėpė tyrėjus pažvelgti giliau į tai, kiek svarbios yra istorinės reprezentacijos dabartiniam Europos integracijos procesui. Grupė tyrėjų (Hilton et al., 1996) teigia, kad Europos istorijos reprezentacijos yra labai svarbios, siekiant suprasti žmonių požiūrį į Europos integraciją. Kaip pavyzdį galima paminėti vieną istorinį momentą: Hitlerio iškilimas 1933 m. interpretuojamas skirtingai Jungtinėje Karalystėje (JK), Prancūzijoje ir Vokietijoje. JK ir Prancūzijoje ši interpretacija gali pagrįsti pozityvų požiūrį į integraciją, nes Europos integracija suprantama kaip būdas užkirsti kelią panašiai destruktiviai situacijai ateityje, o štai Vokietijoje tai buvo siejama su Vokietijos susijungimu.

Iš to seka, kad ir parama vienai europinei valiutai, panašu, turėtų skirtis Prancūzijoje ir Vokietijoje - prancūzų palaikymą galima prognozuoti pagal tai, kaip jie supranta Hitlerio iškilimą, Vokietijoje – pagal tai, kaip vokiečiai tikėjo pokario Vokietijos ekonominiu progresu.

Laurent Licata (2001), analizavęs Europos socialinių reprezentacijų turinį ir struktūrą tarp Belgijos studentų, teigia, kad Europos sąvoka jiems dažniausiai asocijuojasi su Europos Sąjunga, o pagrindinės temos, kurios apibūdina Europos socialines reprezentacijas yra ekonomika, idealai, saugumas, kultūrų įvairovė, turizmas, priklausymas ir pilietybė. Išanalizavus socialinių reprezentacijų turinį Prancūzijoje žiniasklaidoje, atsiskleidė kiek kitokia tematika. Čia Europa asocijuojama su tarptautine politika, kultūrinėmis tradicijomis, prisijungimu prie ES, rinkimais, ES institucijomis, socialine ir pinigų ekonomika (Baugnet & Fouquet, 2005).

Sprendžiant iš atliktų tyrimų, nėra įmanoma atskirti socialinių reprezentacijų ir tapatybės Europos integracijos kontekste. Cinnirella (1996, p. 271) teigia, kad skirtingos piliečių pozicijos dėl Europos integracijos Italijoje ir JK gali būti susijusios su skirtingomis tapatybės konstrukcijomis, šios savo ruožtu yra grįstos skirtingomis socialinėmis reprezentacijomis. Todėl neapsvarsčius socialinių reprezentacijų, kuriomis tapatybės ir yra grįstos, sunku ką nors pasakyti apie nacionalinę ir europinę tapatybę. Kitaip tariant, nacionalinių ir europinės tapatybių turinys slypi Europos integracijos socialinėse reprezentacijose, todėl jas studijuoti yra itin svarbu, siekiant geriau suprasti tapatinimąsi su savo valstybe ir su Europa.

Ir vis dėlto tie europiniai naratyvai, kuriuos randame istorijos ir kituose mokykliniuose vadovėliuose, vis dar tiriama pakankamai retai, o tos studijos, kurios yra atliktos, teigia, kad Europos integracijos istorija dažniau vaizduojama iš nacionalinės perspektyvos. Kitaip tariant, vadovėliai yra pasitelkiami siekiant stiprinti nacionalizmą ir pasididžiavimą savo šalimi (Pingel, 2018; Sakki, 2010, 2014). Šioje vietoje susiduriame su dilema - viena vertus, ES siekia spręsti legitimumo problemą pasitelkiant atminties ir identiteto politiką, kita vertus, mokyklų vadovėliuose tebedominuoja nacionalinė perspektyva. Ši problema paskatino mane pažiūrėti giliau į Lietuvos atvejį, kuris, kalbant apie Europos integracijos socialines reprezentacijas švietimo srityje, nėra tyrinėtas.

Taigi, šio **darbo tikslas** parodyti, kaip Europos integracija yra pateikiama, konkretizuojama ir paverčiama suprantama mūsų šalies vadovėliuose. Šiam tikslui pasiekti pasitelkiau Europos vienijimosi proceso naratyvų analizę, siekiant parodyti, kokios Europos vienijimosi reprezentacijos išryškėja lietuviškuose istorijos vadovėliuose.

Darbo uždaviniai būtų tokie: 1) ištirti, koks yra Europos vienijimosi naratyvų turinys; 2) palyginti, kaip Europos vienijimosi naratyvai keičiasi per tam tikrą laiką; 3) ištirti, koks yra Europos vienijimosi socialinių reprezentacijų turinys bei palyginti kaip jis keičiasi, jeigu keičiasi.

Šio darbo atskaitos taškas pirmiausia yra apibūsinus ryšys tarp nacionalinės ir europinės tapatybės bei socialinių reprezentacijų, susijusių su Europos integracija. Socialinių reprezentacijų teorija pateikia išsamią sistemą, kuria naudojantis galima analizuoti Europos integraciją. Pastaroji yra dinamiškas procesas – jis keičiasi nuolat bei turi poveikį kasdieniam piliečių gyvenimui. Socialinių reprezentacijų teorinė prieiga bando paaiškinti, kas atsitinka, kai susidūriame su tokiu abstrakčiu, nežinomu ir gal net keliančiu nerimą procesu kaip Europos integracija, kaip mes tai suprantame ir aiškiname.

Socialinės reprezentacijos yra istorinės, todėl siekiant suprasti, kokios jos yra šiandien, reikia pažvelgti, kokios jos buvo vakar (Moscovici, 1984, p. 10; de Rosa, 1987). Taigi, vienas iš šio darbo uždavinių yra atsekti istorinę socialinių reprezentacijų, susijusių su Europos integracija vadovėliuose, raidą. Dėl šios priežasties empirinei analizei bus pasitelkta skirtingais metais (1998-2017) išleisti vadovėliai.

Pagrindinis **tyrimo objektas** yra socialinės Europos integracijos reprezentacijos mokykliniuose vadovėliuose, kuriuose galima rasti tiek mokslinių, tiek sveiko proto žinių ir kurios gali reikštis naratyvo forma. Tai suponuoja ir **darbo metodą** – kokybinę teksto analizę, derinant ją su kiekybinės teksto analizės elementais.

Darbo struktūra: pirmojoje dalyje aptarsiu pagrindines teorines sąvokas, antrojoje – naratyvų bei socialinių reprezentacijų turinį bei jų transformaciją lietuviškuose istorijos vadovėliuose. Galiausiai, paskutinėje darbo dalyje pristatysiu išvadas ir rekomendacijas.

Pagrindinės sąvokos

Ši darbo dalis susideda iš kelių dalių: pirma, pristatysiu europinės tapatybės sąvoką ir su ja susijusias diskusijas, vėliau pereisiu prie socialinių reprezentacijų teorijos bei kolektyvinės atminties sąvokų išaiškinimo.

Europinė tapatybė

Apie europinę tapatybę buvo ir vis dar yra pakankamai diskutuojama akademinio lygmeniu. Šiame darbe mane mažiau domina klausimas, ar europinė tapatybė egzistuoja arba ar ji reikalinga, bet apskritai, kaip ji apibūdinama, todėl žemiau ketinu apžvelgti, ES veiksmus link bendros europinės tapatybės bei tai, kaip tyrėjai apibūdina šį procesą.

***

Europinės tapatybės konstrukcija ir atmintis yra politinis projektas. Institucionalizuotas europinės tapatybės kūrimas prasidėjo 1973 m., kai Europos Bendrija paskelbė Europinės tapatybės deklaraciją. 9 deš. europinės tapatybės politika, kurią inicijavo Europos Komisija, tapo sąmoningesnė - priimti bendri simboliai, pvz.: Europos vėliava, Europos diena, kuriais siekta ES daryti apčiuopiamesnė ES piliečių akyse. Politinė bendros tapatybės svarba sustiprėjo įvedus europinės pilietybės sąvoką, taip pat bendrą valiutą - eurą - dvylikoje ES narių 2002 m. (Sakki, 2010). Europos Komisija ir Europos Parlamentas paskelbė keletą iniciatyvų, skatinančių sąmoningumą, susijusį su europine tapatybe, bei legitimizuojančių ES institucijas. Viena tokių iniciatyvų buvo 2013 ir 2014 m. bendras ES Komisijos ir Parlamento projektas "Naujasis naratyvas Europai", siekiant išspręsti pasikartojančias diskusijas dėl ES politinio legitimumo po 2008 m. finansų krizės (Kaiser, 2015, 2017). Nuo 1990-ųjų buvo dedamos vis didesnės pastangos stiprinti ir institucionalizuoti bendrą Europos atmintį, kuri pasireiškia įvairiomis formomis - atminties ritualais (pavyzdžiui, oficialių Europos atminties dienų instaliacijos), paminklais ir muziejais (pavyzdžiui, Europos istorijos namai, atidaryti 2017 m.) (Sierp, 2014).

Bendra kultūros politika kartu su švietimo politika tapo esminiais europinės atminties ir tapatybės instrumentais. Nuo 1970-ųjų, ES siekė efektyvesnio švietimo sistemų suderinimo (Pepin, 2007). Europinis bendradarbiavimas reiškė intensyvius kontaktus tarp ugdymo programų ekspertų, mokytojų bei vadovėlių autorių Rytuose ir Vakaruose (Pingel, 2018). Nepaisant šių veiksmų, turėjusių stiprinti europinę dimensiją švietimo srityje, istorijos

vadovėliai ir toliau išliko nacionalinės kolektyvinės atminties nešėjais, nes daugelyje šalių vadovėlių turinys atitinka nacionalines ugdymo programas, kurias tvirtina švietimo ministerijos. Tai reiškia, kad istorijos mokymas giliai įsišaknijo formuojant nacionalinę tapatybę (Carretero, 2011; Carretero et al., 2012; Grever & van der Vlies, 2017; Sakki, 2016; Wertsch, 2002). Politika ir švietimas yra persipinę, o tai leidžia manyti, kad mokykliniai vadovėliai yra institucionalizuoti atminties įrankiai. Nepaisant augančių pedagoginių kompetencijų, didesnio dėmesio moksleivių istorinio sąmoningumo ugdymui (Seixas, 2004) bei daugiaperspektyvumo švietime (Stradling, 2003), istorijos mokymas vis dar tarnauja politiniams, su tapatybe susijusiems ir patriotiniams interesams (Carretero, 2011). Tai ypač akivaizdu naujose nepriklausomose valstybėse, kuriose vyksta tautos kūrimo procesai, taip pat daugelyje Europos valstybių, kuriose auga nacionalizmas ir ksenofobija (Psaltis et al., 2017; Wagner et al., 2018).

Ką apie ES tapatybės politiką sako ankstesni tyrimai?

Peo Hansen (2000) savo darbe "Europeans only?" yra diskutavęs apie ES ir jos tapatybės politiką. Jis rašo, kad Europos Komisija pakartotinai kelia klausimą apie bendrą europinę tapatybę, kuri formuluojama taip vadinamais etnokultūriniais terminais arba tiksliau tariant akcentuojami tokie dalykai kaip kilmė, kultūriniai ypatumai, religija ir kultūrinio pranašumo jausmas, pirmiausia pagrįstas transnacionaliniu baltųjų tautiškumu (Hansen 2000:39 & 113). Europai ir europietiškumui būdinga "lotyniška tradicija, klasikinė kultūra, judėjų ir krikščionių tradicija, humanizmas ir aukštas kultūrinio išsivystymo lygis" (Lundgren 1998:136). Per tokias konstrukcijas kaip "mes" prieš "juos" bandoma formuoti tapatybę, kuri remiasi pilietybe ir civilinių bei ekonominių teisių užtikrinimu (Beetham & Lord 1998:57). Štai čia ima ryškėti ES vaidmuo švietime, kurio tikslas yra atspindėti kolektyvinę tapatybę, paremtą istoriškai abejotomis europietišκών tradicijų versijomis, paveldu ir civilizacija (Hansen 2000:130). Turinys, kurį ES siekia perduoti, yra tai, kas laikoma europietiška - Europos renesansas, XIX a. mokslas ir pramonės revoliucija - dalykai, leidę Europai keisti pasaulį. Kita vertus, tokie reiškiniai kaip, pavyzdžiui, itališkasis fašizmas nėra laikomas tipiškai europietiška savybe. Kitaip tariant, teigiami dalykai laikomi europietiškais, neigiami dalykai paprasčiausiai Europoje nutinka (Hansen 2000:29).

Lygiai taip, kaip kultūra ar švietimas, pasirodė svarbi ir užsienio politika, nes kalbama apie tapatybės sąvokos nukaldinimą. Lundgren (1998) savo daktaro disertacijoje apie europinės

tapatybės politiką ir ES demokratijos padėtį Lenkijoje bei Turkijoje svarsto apie tapatybės sąvoką, tačiau taip pat pabrėžia bendros užsienio politikos kaip priemonės kurti ir atkurti tapatybes svarbą. Užsienio politika yra ne tik apie egzistuojančių tautų gynybą, tačiau taip pat ir apie jų kūrimą ir atkūrimą. Užsienio politika yra susidūrimas tarp "mes" ir "jie". Tai, kas laikoma neeuropietiška, yra susiję su likusiu pasauliu, tampa svetima ir kelia grėsmę, o štai gerai žinoma ir saugu asocijuojasi su namais - Europa (Lundgren 1998:122ff.).

Tai, ką pastebėjo Beetham & Lord yra taip vadinamoji plonoji tapatybė (angl. *thin identity*). Tai yra tokia tapatybė, kuri, anot minėtų autorių, būdinga ES, bet kurios pati ES vis dar nesuvokia kaip europinės. Ši tapatybė yra labiau susijusi su socialiniais būdais, kuriuos individai pasitelkia tam, kad galėtų bendrauti tarpusavyje, o ne asmeninėmis savybėmis. Autoriai taip pat teigia, kad ES bando save apibūdinti kaip derybininkų bendruomenę. Net jeigu taisyklės yra aiškios, visada lieka vietos deryboms. Vis dėlto, siekiant tai susieti su tradicine tapatybės sąvoka, skirtumas tarp "mes" ir "jie" išlieka: "tie, kurie pasiruošę žaisti žaidimą ir tie, kurie ne" (Beetham & Lord 1998:44ff), taigi, europinė perspektyva remiasi prielaida, kad yra būtina suprasti politinę komunikaciją.

Ar įmanoma sukurti europinę tapatybę?

Remiantis normatyviniais tyrimais, europinės tapatybės nederėtų formuoti, nes tų šalių, kurios atsiduria už Europos kultūrinių ribų, narystė Sąjungoje gali apsunkėti. Tapatybės, pilietybės ir imigracijos temų iškėlimas ES sudarė sąlygas kai kuriose šalyse narėse įsitvirtinti anti-imigracinėms nuotaikoms, taip pat atsiranda vis daugiau naujų rasistinių partijų, auga nusiteikimas prieš etnines mažumas (Hansen 2000:40f). ES tokiu atveju turėtų keisti savo tapatybės politikos pobūdį, pereiti prie tradicinių etnokultūrinių tapatybės konstrukcijų, nes visuomenės tampa vis labiau daugiakultūrinės. Bandyti kurti europinį tapatumą, kuris remtųsi bendromis istorinėmis patirtimis, galėtų tiek išskirti, tiek suvienyti ES, nes Europos Sąjunga nėra nei teritoriškai susieta, nei stabili (Beetham & Lord 1998:42).

Europinė tapatybė matoma daugiau ar mažiau kaip vienas iš konvergencijos kriterijų (Lundgren 1998:158). Ir jeigu apskritai turi egzistuoti europinė tapatybė, ji turėtų būti pateikiama kaip mobili ir besikeičianti, o ne susijusi su abejones keliančiomis bendromis šaknimis. Tam, kad ES sustiprintų demokratiją ir savo politinį efektyvumą, gerokai svarbiau kurti labiau struktūruotą ir nuoseklią ES (Beetham & Lord 1998:35).

Kaip europinė tapatybė pasireiškia Lietuvoje?

Nerija Putinaitė (2014) savo knygoje, rašydama apie lietuviškosios tapatybės santykio su europietišku pavidalu, pabrėžia, kad „nustatyti savimonės ir tapatybės genezę per dešimt metų yra labai sunkus, o veikiausiai ir neįmanomas reiškinys. Pamatinės tapatybės atramos nuolat keičiasi.“ Kita vertus, galima kalbėti apie hipotezes dėl tapatybės raiškos pokyčių. Anot Putinaitės, reikšmingiausias dešimtmečio pokytis yra tas, kad „tapome labiau politine tauta“, nes politinės diskusijos vis dažniau remiasi tapatybės argumentais. Bandydama užčiuopti, ką lietuviams reiškia būti europiečiais, Putinaitė įvardija tris skirtingas lietuviškąsias Europas, konkuruojančias nacionalinės tapatybės lauke: agresyvioji, atmetančioji ir griauunančioji tautos savitumą; civilizacinis idealas, kuris verčia kultūriškai ir politiškai augti; politiškai ir kultūriškai ypatinga „nuosava“ Rytų Europa, sukurta kaimyninių tautų. Panašu, kad lietuviai dažniau tapatinasi ne su vakarietiškąja Europa, bet su kultūriškai ir geografiškai artimesne Rytų Europa.

„Neturi pagrindo nuogąstavimai, kad įstojimas į ES reiškia lietuviškumo tapatybės silpnėjimą ar net grėsmes jai. Priešingai, ES sudarė sąlygas lietuviams tapti politine europine tauta, vertė praktine kalba artikuliuoti tapatybės klausimus, o kartu – ir stiprino tapatybės politinę savivoką. Dešimtmetis europėjimo lietuviams reiškia dešimtmetį lietuvišumo, net jei šis ir matomas kaip konfliktiškas ar kaktomuša vis atsitrenkiant į regimai neatsakomus bei tautą „skaidančius“ klausimus.“ Kitaip tariant, narystė ES ir visi iš to išplaukiantys procesai stiprina nacionalinę lietuvių tapatybę ir skatina diskusijas apie ją, o formų, kuriomis reiškiasi europinė tapatybė Lietuvoje, gali būti ne viena.

Tai buvo trumpa apžvalga to, kaip apibrėžiama europinė tapatybė akademinėje literatūroje. Toliau trumpai pristatysiu dar dvi sąvokas, padėsiančias analizuoti Europos integraciją, taip pat ir europinės tapatybės konstrukcijas, mokykliniuose vadovėliuose.

Socialinės reprezentacijos

Kai 7-8 deš. prancūzų mokslininkas, psichologas Serge Moscovici (1961) pristatė socialinių reprezentacijų teoriją (SRT), socialinėje psichologijoje dominavo dėmesys individui. Tuo tarpu SRT pabrėžė socialinių santykių, komunikacijos ir visuomenės vaidmenį, kurie padėtų geriau suvokti įvairius reiškinius. SRT praplėtė socialinės psichologijos studijas, integruodama visuomenės, kultūros ir individo lygmenis (Jodelet, 2008; Wagner, 1998). SRT autorius Serge Moscovici (1973) socialines reprezentacijas apibrėžė taip: „Tai yra vertybių, idėjų ir praktikų

sistema, turinti dvi funkcijas - pirmiausia, sukurti tvarką, kuri leistų individams orientuotis jų materialiam ir socialiniam pasaulyje bei jį įsisavinti, antra, tokia sistema turėtų leisti komunikuoti skirtingiems bendruomenės nariams, suteikdama vieną kodą socialiniams mainams, ir kitą kodą, kuriuo vienareikšmiškai įvardijami ir klasifikuojami įvairūs jų pasaulio aspektai, individuali ir grupės istorija“.

Kitaip tariant, socialinės reprezentacijos turi dvi svarbiausias funkcijas. Jos leidžia žmonėms įsisavinti jų materialius ir socialinius pasaulius bei leidžia žmonėms komunikuoti. Socialinės reprezentacijos yra bendros visuomenės žinios, kartais vadinamos tiesiog sveiko proto žiniomis. Individai nesuformuoja savo mąstymo izoliacijoje, tačiau tik komunikuojant ir sąveikaujant su kitais, mintys ir veiksmai įgauna kryptį, todėl šia prasme socialinės reprezentacijos susieja individo ir socialinį pasaulius.

Galima sakyti, kad socialinės reprezentacijos kyla iš komunikacijos procesų ir tuo pat metu tampa komunikacijos objektu tarp individų ir grupių. Reprezentacija yra veikla, procesas ir rezultatas (Bauer & Gaskell, 1999). Pagal Moscovici (1984), socialinės reprezentacijos, gimstančios bendraujant ir bendradarbiaujant, vėliau gyvena savo gyvenimą. Nepaisant autonominio socialinių reprezentacijų pobūdžio, jos atsiranda ne tik dėl galingų išorinių jėgų. Individai nėra tik pasyvūs priėmėjai, bet greičiau atvirkoščiai – „jie mąsto patys, gamina ir be paliovos perduoda savo pačių tam tikras reprezentacijas ir sprendimus tiems klausimams, kuriuos patys ir iškelia“ (Moscovici, 1984, p. 16). Anot Moscovici (1981), socialinių reprezentacijų studijos yra skirtos analizuoti žmones, keliančius klausimus ir ieškančius atsakymų, žmones, kurie mąsto, o ne tik apdoroja informaciją. Jis teigia, kad žinios nėra visuomenės sąlygojamos, o visuomenės sukurtos, o „įvykiai, mokslas ir ideologijos suteikia peno apmąstymams“ (Moscovici, 1984, p. 16). Taip autorius apibėžia „mąstančios visuomenės“ sąvoką.

Vienas iš bruožų, dažnai siejamų su socialinėmis reprezentacijomis, yra jų norminis pobūdis, reiškiantis, kad tam tikra prasme socialinės reprezentacijos primeta save ir reguliuoja asmenų elgesį (Moscovici, 1984). Šalia norminio pobūdžio, socialines reprezentacijas dažnai apibrėžia konsensusas (Flament, 1994a), tačiau jis nereiškia vienbalsiškumo (Moscovici, 2001, p. 33). Nepaisant bendro supratimo konteksto, individai gali turėti skirtingus požiūrius apie bet kokį objektą. Moscovici (1994) taip pat teigia, kad socialinės reprezentacijos nėra visiškai bendros, nes „jeigu visi žmonės dalykus įsivaizduotų panašiai, jie būtų tiesiog veidrodžiai, įsitraukiantys į spekuliacinius pokalbius. Jie būtų grupė individų, atgaminta tūkstančiais egzempliorių. Tai nebūtų reali visuomenė. Realioje visuomenėje žmonės paprastai supranta kai kuriuos teiginius

kaip sutampančius su jų socialine reprezentacija, o kai kuriuos kaip prieštaraujančius“ (Moscovici, 1994, p. 168). Autorius nori pabrėžti argumentavimo ir neigimo svarbą. Ši mintis atitinka Michael Billig (1991) siūlymą socialinės reprezentacijos teoretikams vietoj „mažtančios visuomenės“ sąvokos kalbėti apie argumentuojančią ir įrodinėjančią visuomenę.

Socialinių reprezentacijų teorija kaip sveiko proto žinių teorija

Vis dėlto, esminis SRT bruožas yra dėmesys sveiko proto žinioms. Toliau trumpai bus paaiškintos kelios pagrindinės idėjos už socialinių reprezentacijų kaip sveiko proto žinių teorijos.

Socialinių reprezentacijų teorija yra sveiko proto žinių teorija (e.g. Bauer & Gaskell, 2008). Išėities taškais šioms studijoms buvo šie klausimai: kaip mokslinės žinios yra transformuojamos į bendras, suvokiamas kaip sveiko proto žinias, bei kokia yra sveiko proto idėjų kilmė (Moscovici & Hewstone, 1983). Moscovici pirmiausia motyvavo mokslinių žinių transformavimo į bendras, įprastas žinias problema (Moscovici & Hewstone, 1983; Moscovici & Marková, 1998). Socialinės reprezentacijos dažnai vaizduojamos kaip tam tikra gryna žaliava (Moscovici & Hewstone, 1983, p. 118) arba bendro sveiko proto žinių pavyzdžiai (Jovchelovitch, 2008). Kita vertus, bendros žinios gali būti grįstos socialinėmis reprezentacijomis (Moscovici, 1984). Trumpai tariant, socialinės reprezentacijos yra esminės, analizuojant ir siekiant suprasti sveiko proto žinių reiškinį – išsiaiškinant pagrindinius procesus, susijusius su sveiko proto žinių kilme, struktūromis ir funkcijomis (Bauer and Gaskell, 2008).

Žmonės paprastai turi keletą mąstymo ir pažinimo būdų, pavyzdžiui, mokslinį, religinį, ideologinį ir sveiko proto mąstymą. Moscovici buvo ypatingai įdomus skirtumas tarp mokslinio ir sveiko proto žinojimo (Moscovici, 1981; Moscovici 1984; Moscovici & Marková, 1998). Anot jo, šie du pažinimo ir mąstymo būdai priklauso skirtingoms visatoms: materialiai ir sutartinei. Mokslas yra priemonė, kuria galime suprasti materialų pasaulį, o socialinės reprezentacijos yra labiau susijusios su tuo, ką laikome sutartiniu pasauliu (Moscovici, 1984, pp. 20–21). Materialus pasaulis ir sutartinis pasaulis skiriasi tuo, kad pirmasis bando aiškinti pasaulį, nepriklausomą nuo žmonių, o štai antrasis remiasi bendravimu ir susitarimais tarp žmonių. Materialiame pasaulyje visuomenė yra apibūdinama kaip nevienoda skirtingų vaidmenų ir klasių sistema, kurioje žmonės kaip kompetentingi profesionalai (mokslininkai, gydytojai, advokatai) užsidirba gerbūvį. O štai sutartiniame pasaulyje visuomenė yra sudaryta

iš laisvų ir lygių individų. Pirmajame pasaulyje mąstymas remiasi tokia tvarka: nuo prielaidų iki išvadų, taip pat tuo, kas turėtų būti laikoma grynais faktais. Antrajame pasaulyje mąstymas yra grįstas kolektyvine atmintimi, liaudies kultūra ir konsensusu. Vis dėlto, abu mąstymo būdai yra grindžiami protu arba, kaip rašo Moscovici (Moscovici & Marková, 1998): „sveikas protas yra tiek racionalus, kiek ir bet koks kitas mąstymo būdas“. Tai reiškia, kad SRT sveikas protas nėra laikomas menkesne pažinimo forma, kurią turėtų pakeisti aukštesnė žinojimo forma – mokslas (Jovchelovitch, 2008). Priešingai, skirtingos žinių sistemos (mokslas, sveikas protas, religija, ideologija) egzistuoja kartu šalia viena kitos ir išpildo įvairias funkcijas, atliepdamos skirtingus socialinio gyvenimo poreikius (Jovchelovitch, 2008).

Moscovici kaip pavyzdį pasitelkė psichoanalizę. Psichoanalizės socialinių reprezentacijų studijomis autorius siekė parodyti, kokių būdu materialus mokslo pasaulis transformavosi į sveiką protą (bendras žinias) sutartiniame pasaulyje. Jis siekė akcentuoti kelią iš mokslo į sveiko proto žinias, tačiau klausimas, kaip sveiko proto žinios kvestionuoja mokslinį žinojimą liko neatsakytas (Bauer & Gaskell, 2008; Jovchelovitch, 2008). Socialinių reprezentacijų tyrimuose atspirties tašku paprastai būdavo laikoma transformacija iš mokslinio į sveiko proto žinojimą, tačiau tyrėjai gerokai rečiau telkė dėmesį į tai, kaip socialinės reprezentacijos daro įtaką mokslo struktūrai ir turiniui (Howarth, 2006). Šis dvipusis ryšys tarp mokslo ir sveiko proto intriguoja švietimo, taip pat šio darbo, kontekste, nes čia atsiranda skirtingų mąstymo būdų. Kyla klausimas, kiek švietimą veikia mokslas ir sveikas protas, taip pat kiek vadovėliuose atsispindi mokslu grįsti faktai ir kultūrinėmis vertybėmis bei kolektyvine atmintimi grįstas sveikas protas (Sakki, 2010).

Moscovici (1984) teigė, kad tradicinėse visuomenėse žinių transformacija buvo labiau sutartinė nei materialinė, tačiau moderniose visuomenėse įprastas yra mokslu grįstas žinojimas. Taigi, autorius neneigia dvipusio ryšio egzistavimo tarp mokslo ir kasdienio gyvenimo, bet pabrėžia, kad senasis sveiko proto mąstymas sudarė sąlygas atsirasti moksliniam mąstymui, o komunikacijos revoliucija leido plisti naujam sveiko protui tipui – kitaip tariant, mokslu grįstas mąstymas tapo sveiku protu, ypač per žiniasklaidą (Moscovici & Hewstone, 1983, p. 105). Moscovici buvo sužavėtas naujuoju sveiku protu bei tuo, kaip kasdienes pokalbius ir įsitikinimus vis dažniau praturtindavo šiuolaikinis mokslas (Bauer & Gaskell, 2008).

Socialinių reprezentacijų teorijos įrankiai empiriniams tyrimams

Toliau bus pristatytos pagrindinės socialinių reprezentacijų funkcijos bei SRT įrankiai, kuriuos galima pasitelkti empiriniams tyrimams.

Kokias funkcijas atlieka socialinės reprezentacijos?

Socialinės reprezentacijos gali turėti daug funkcijų (e.g. Purhardt, 1993; Bauer & Gaskell, 1999). Jos atlieka esminį vaidmenį, suteikdamos prasmę daiktams ir įvykiams, taip konstruodamos realybę (Moscovici, 1961). Jos padeda sukurti tvarką ir priskirti objektus tam tikrai kategorijai (e.g. Purkhard, 1993). Socialinės reprezentacijos taip pat įgalina komunikaciją ir socialinę sąveiką tarp individų ir grupių, jų viduje ir tarp grupių (e.g. Moscovici & Hewstone, 1983, p. 117), todėl šia prasme gali ir sujungti, ir atskirti grupes viena nuo kitos pagal skirtingą socialinę reprezentaciją (e.g. Sakki & Pirttilä-Backman, 2009). Be to, socialinės reprezentacijos nustato socializacijos kryptį, nes grupės reprezentacijos daro įtaką individui prijungdamos asmenį prie grupės kultūrinių tradicijų, normų ir vertybių (Moscovici & Hewstone, 1983, p. 118). Jos gali apibrėžti grupės tapatybę ir narystę, taigi, gali atlikti ir tapatybės funkcijas.

Vis dėlto, svarbiausia socialinių reprezentacijų funkcija yra nepažintą paversti pažintu. Moscovici (1984, p. 24) tvirtina, kad visų reprezentacijų tikslas yra kažką, kas yra nežinoma paversti į tai, kas žinoma. Autorius nežinomybę apibrėžia kaip kažką, kas mums kelia grėsmę ir nerimą, tai neatitinka mūsų lūkesčių ir jau egzistuojančių reprezentacijų. Nežinomybė atsiranda, kai mes įžengiame į naują kultūrą, grupę arba, kai mums pristato naują objektą, įvykį ar sąvoką. Nežinomybė virsta į žinomybę, kai ji iš naujo pateikiama esamame santykių ir prasmių kontekste: „Reprezentacija yra priemonė perduoti tai, kas mus trikdo, kas kelia grėsmę mūsų visatai, iš išorės į vidų, iš toli - artyn. Šiam perdavimui įtakos turi paprastai susijusių sąvokų atskyrimas ir jų įstatymas į kontekstą, kur tai, kas nežinoma, priskiriama žinomai kategorijai“ (Moscovici, 1984, p. 26.).

Taigi, centrinis socialinių reprezentacijų teorijos tikslas yra paaiškinti, kas atsitinka, kai susidūriama su koku nors abstrakčiu, nežinomu ar problematišku objektu, idėja, reiškiniu, žmogumi ar grupe bei kaip mes bandome tai suprasti ir paaiškinti. Trys pagrindiniai procesai, per kuriuos mes generuojame socialines reprezentacijas, yra susiejimas (angl. *anchoring*), įdaiktinimas (angl. *objectification*) ir natūralizavimas (angl. *naturalisation*) (Moscovici 1961; 2000). Šių procesų metu socialinės reprezentacijos yra generuojamos, palaikomos ir keičiamos.

Vienas iš paprasčiausių socialinės reprezentacijos apibrėžimų, kurią pasiūlė Moscovici (1961), paaiškina formavimosi procesų reikšmę. Anot Moscovici (1961), „reprezentacija=vaizdas/reikšmė“. Šiuo požiūriu įdaiktinimo procesas sukuria vaizdinį reprezentacijos aspektą, o susiejimo procesas suteikia prasmę. Detaliau šie procesai bus paaiškinti kitame skyriuje.

Susiejimas

Susiejimas yra procesas, kurio metu beprasmis reiškinys įgauna prasmę, susiejant nežinomą objektą su žinomu, egzistuojančiu (Purhardt, 1993). Susiejimo proceso metu keistos idėjos ir objektai suskirstomi į įprastas kategorijas. Naujas ar keistas reiškinys – objektas, patirtys, santykiai – yra priskiriamas prie kasdienių kategorijų, taip suteikiant pažįstamą atskaitos tašką. Kitaip tariant, nėra prasmę turinčių idėjų ar objektų, kurie nebūtų susieti su mūsų socialinėmis reprezentacijomis (Purhardt, 1993; Moscovici, 1984, p. 37). Platesne prasme susiejimo proceso tikslas yra palengvinti savybių interpretavimą, žmonių veiksmų, ketinimų ir motyvų supratimą (Moscovici, 1984, p. 37).

Moscovici (1984) yra įsitikinęs, kad susiejimas yra reikalingas kam nors klasifikuoti ir pavadinti, nes nepriskirti jokiai klasei dalykai yra svetimi ir keliantys grėsmę – mes jų paprasčiausiai nesugebame vertinti ir perteikti. Taigi, reprezentacija iš esmės yra priskyrimo klasei ir vardui procesas arba metodas, kuriuo sukuriamas santykis tarp kategorijų ir etikečių. Reiškinius klasifikuojant ir pavadinant nėra įmanoma tikėtis reprezentacijos neutralumo – kiekvienas objektas turi daugiau ar mažiau pozityvią ar negatyvią vertę ir tam tikrą vietą hierarchijoje, todėl reprezentacija visada turi prasmę. Šios darbo temos kontekste Europos integracija, kuri žymi Europos Sąjungą, galėtų būti vertinama skirtingai, priklausomai nuo to, ar yra, pavyzdžiui, siejama su tarptautinių kelionių patirtimi ar su ES narystės mokesčiais (Sakki, 2010).

Dėka susiejimo proceso naujas reiškinys įgauna vertę, vietą hierarchijoje ir pavadinimą, todėl jis įtraukiamas į egzistuojančias kategorijas ar žinių atsargas (Flick, 1995, p. 76). Susiejimo procesas gali būti statiškas arba dinaminis. Statiškas susiejimas reiškia, kad naujasis objektas paveldi senojo savybes, egzistuojančią kategoriją ir, nepaisant savo naujumo, tampa elementu tarp kitų. Dinaminis susiejimas numato pradinės kategorijos transformaciją ar pasikeitimą.

Įdaiktinimas ir natūralizavimas

Įdaiktinimo tikslas yra kažką abstraktaus ir tolimo paversti į labiau konkretų. Denise Jodelet (1991) savo studijoje apie beprotybės socialines reprezentacijas 8 deš. Prancūzijos kaime pateikia tokį pavyzdį: kai Prancūzijos kaimo gyventojai kalbėdavo apie psichinę ligą, jie vartodavo tokius išsireiškimus kaip „puvimas“ ar „rūgstantis kaip pienas“. Tokios metaforos buvo artimos jų kasdieniam gyvenimui kaime ir todėl buvo vartojamos siekiant apibūdinti ir konkretizuoti tai, kas buvo mažiau pažįstama ir galbūt kėlė nerimą - psichines ligas.

Taigi, įdaiktinimas yra procesas, kurio metu kažkas abstraktaus yra pakeičiama kuo nors fiziniu ir konkrečiu. Trumpai tariant, tai reiškia vertimą kažko, kas jau egzistuoja mūsų mintyse į kažką, kas egzistuoja realybėje (Moscovici, 1981, p. 192). Įdaiktinimas yra aktyvus ir kūrybiškas procesas, kai individas atkuria esamas reprezentacijas, sukuria naują turinį ir suteikia joms naujas prasmes (e.g. Purhardt, 1993, p. 15; Flick, 1995, p. 78).

Remiantis Moscovici (1984), pirmasis įdaiktinimo proceso žingsnis yra atrasti ikoninę mažai žinomo daikto ar idėjos savybę ir ją paversti sąvoka. Vėliau šios sąvokos, kurios gali būti pristatomos arba konvertuojamos į vaizdus, simbolius ar metaforas, integruojamos į vaizdinio branduolio modelį, t.y. vaizdus, simbolizuojančius idėjas. Čia Moscovici pažymi, kad kai kurios sąvokos išlieka abstrakčios, nes jos negali būti materializuotos dėl mūsų vaizduotės ribotumo arba dėl to, kad jos yra tabu kaip tarkim seksualumas ar libido 5 deš. psichoanalizėje. Vaizdinis branduolys tampa kasdienės komunikacijos tema, susijusia su buvusiu abstrakčiu reiškiniu. Pavyzdžiui, pieno ežerai ir sviesto kalnai daugeliui pradėjo simbolizuoti Europos Sąjungą, o kai kuriais atvejais jie tapo net svarbesni už esmines ekonomines sąvokas (Moscovici & Hewstone, 1983, p. 112).

Apibendrinant, galima sakyti, kad įdaiktinimo procese yra ieškoma ikoninio, ryškaus aspekto, tiksliau tariant, siekiama surasti sąvokai ją atitinkantį vaizdą. Tai galėtų būti simbolis, metafora, figūra, asmuo ar grupė (Wagner et al., 1999). Taigi, per įdaiktinimą, surandama ir atkuriamą ryški objekto savybė, pavyzdžiui, euro įvaizdis tampa Europos integracijos simboliu (Sakki, 2010). Kai grupė priima tokį modelį ar vaizdinį branduolį, galima paprasčiau kalbėti apie tai, ką toks modelis reprezentuoja. Kai vaizdinį branduolį priima visuomenė, jis ima vadovauti realybės supratimui ir vertinimui. Tai tampa traktuojama kaip natūrali tikrovės dalis (Moscovici, 1981, pp. 200–201).

Trečiasis socialinių reprezentacijų procesas yra natūralizavimas, dažnai laikomas tiesiog trečiąja įdaiktinimo faze (e.g. Philogène, 1999; Jodelet, 2008). Šio proceso metu kažkas

abstraktaus tampa realu. Keista sąvoka nėra tik idėja ar vaizdas, bet tampa dalimi mūsų simbolinės tikrovės. Moscovici (2008, p. 68) pateikė pavyzdį: neurozė daugiau nebėra vien tik sąvoka, tačiau yra tapusi materialia, beveik fizine, pradėjusia gyventi savo gyvenimą, atskirą nuo psichoanalizės. Šia prasme objektas tapo socialinės tikrovės dalimi. Kitaip tariant, tai, kas kažkada buvo sąvoka, virto į objektą ir tapo tikrovės elementu (Moscovici, 1961; 2008).

Kalbant apie šio darbo temą, susiejimo procesą nėra lengva pritaikyti empiriškai. Paprastai susiejimas referuoja į egzistuojančią kategoriją, su kuria naujasis reiškinytis yra susiejamas. Kaip savo studijoje rašė Sakki (2010), panašu, kad ne tiek daug galima pasakyti apie Europos integraciją, jeigu susiejimo procesą sietume tik su išoriniais reprezentacijų elementais, greičiau atvirkščiai - elementai, kurie yra paties reiškinio dalis, gali pasitarnauti kaip socialinės reprezentacijos pagrindas. Taigi, autorė rekomenduoja vartoti platesnę susiejimo proceso apibrėžimą tam, kad būtų įmanoma parodyti procesus ir elementus, per kuriuos Europos integracijos reiškinytis įgauna prasmę mokykliniuose vadovėliuose.

Centrinis branduolys

Kita, taip pat svarbi, sąvoka yra susijusi su socialinių reprezentacijų struktūra. Struktūrinis požiūris į socialines reprezentacijas (e.g., Abric, 2001) įvedė centrinio branduolio teoriją. Socialinė reprezentacija, manoma, kad yra sudaryta pirmiausia iš centrinio branduolio, kuris yra stabiliausia jos dalis, taip pat labiausiai atspari kontekstiniams pokyčiams. Socialinė reprezentacija taip pat turi periferinių elementų, kurie yra labiau jautrūs tiesioginiam kontekstui. Esminiai elementai generuoja reprezentacijos prasmę ir tai, kaip reprezentacija bus organizuota. Kai kurie autoriai (Jovchelovitch, 2012, László, 1997) mano, kad socialinės reprezentacijos organizuojamos kaip naratyvai, o socialinių reprezentacijų naratyvo branduolys gali būti laikomas pagrindine istorija ir siužetu, arba naratyvo šablonai, kurie ilgainiui išlieka mūsų mąstymo ir elgesio sistemoje.

Naratyvų branduolio sąvoka leidžia analizuoti socialinių reprezentacijų pokyčius laike, nes centrinio branduolio pokytis gali parodyti visos reprezentacijos pokytį (Abric, 2001). Šis aspektas yra itin svarbus šio darbo rėmuose, nes Europos integracijos socialinės reprezentacijos neturėtų būti matomos kaip statiškos ir nesikeičiančios, o greičiau kaip dinamiškos struktūros, kurios keičiasi istorinės transformacijos eigoje (Sakki et al., 2020).

Socialinės reprezentacijos ir tapatybė

Nėra paprasta atsakyti į klausimą, koks ryšys egzistuoja tarp socialinių reprezentacijų ir tapatybės bei kokia šio ryšio reikšmė, siekiant suprasti įvairius socialinius reiškinius (Marková, 2007). Socialinių reprezentacijų teorinę prieigą sudaro kelios skirtingos mokyklos – kai kurios labiau akcentuoja socialinių reprezentacijų struktūras ar turinį, kitos pabrėžia dialektinį socialinių reprezentacijų pobūdį. Atitinkamai, kai kurios socialinių tapatybių sampratos akcentuoja kognityvinius (Tajfel & Turner, 1979), kitus sociokultūrinius aspektus, apibrėžiant tapatybę.

Sudėtinga tapatybės ir socialinių reprezentacijų sąveika jau yra empiriškai įrodyta (e.g. Moloney, 2007; Howarth, 2007; Licata, 2001, 2003; Walker et al., 2007; Liu et al., 2002, 2005a; de Rosa, 1996). Remiantis jomis, egzistuoja keli būdai, kaip konceptualizuoti šią sąveiką. Gerard Duveen (2001), remdamasis savo tyrimu, teigia, kad reprezentacijos visada reiškia tapatybės formavimo procesą. Tapatybių teorijos akcentuoja identifikavimo ir kategorizavimo pasekmes, bet nepaaiškina tapatybės turinio bei, kodėl individai susiskirsto tam tikru būdu. Tapatybės, anot Duveen, yra įtraukiamos į reprezentacinę socialinio pasaulio struktūrą tam tikru laiku. Socialinės kategorijos gali būti socialinės reprezentacijos, įsišaknijusios kultūriniame ir socialiniame bendruomenių gyvenime, todėl reprezentacijos susiformuoja anksčiau už tapatybes (Duveen, 2001, p. 268). Ši sąveika tarp tapatybės ir socialinių reprezentacijų nėra vienpusė, nes tapatybės veikia taip pat aktyviai. Tam, kad būtų išlaikytas kai kurių tapatybės dalių stabilumas, tapatybė gali atsisakyti priimti tai, ką jai siūlo išorinės įtakos. Tapatybės pateikia prasmių sudarymo būdų tam, kad išlaikytų tapatybės ir socialinės reprezentacijos, kuriomis grindžiama tapatybė, stabilumą. Egzistuoja įvairių tipų santykių tarp tapatybių ir reprezentacijų. Viena vertus, egzistuoja socialinės reprezentacijos, kurios nustato pareigą asmeniui priimti tam tikrą tapatybę, kaip, tarkim, lytinės tapatybės atveju. Kita vertus, socialinių reprezentacijų įtaka gali palikti individui daugiau laisvės prisijungti prie socialinės grupės, prisiimant jos tapatybę.

Kyla klausimas, kas kyla pirmiau – tapatybė ar socialinės reprezentacijos? (Marková, 2007; Brewer, 2001) Yra palaikančiųjų tiek pirmą, tiek antrą nuomonę. Moscovici teigė, kad reprezentacija bando paaiškinti, kas jungia žmones į grupę, į visuomenę, šiuo aspektu bendros prasmės apibūdina socialines grupes. Socialinės reprezentacijos taip pat apibrėžia socialinių grupių ribas, todėl reprezentacijos gimsta pirmiau nei tapatybės.

Tuo tarpu Brewer (2001, p. 308) laikosi kitokio požiūrio. Jeigu socialinės reprezentacijos leidžia atsirasti socialinėms grupėms, kas tuomet įgalina socialines reprezentacijas, klausia autorė. Ji tikina, kad naujų socialinių reprezentacijų susiformavimui reikia tam tikro socialinio kolektyvo su bendromis problemomis, sąveikos galimybe ir motyvacija sukurti bendrą problemos supratimą. Kitaip tariant, ji pabrėžia, kokie svarbūs yra motyvaciniai veiksniai, formuojant socialines reprezentacijas - troškimas suprasti kito reikšmes, pamatyti pasaulį taip, kaip mato jis ir leisti kito požiūriui daryti įtaką savo požiūriui. Iš šios perspektyvos socialinės reprezentacijos gali būti matomos kaip bendras kolektyvinis pasiekimas, kuris tampa realus, kai tam tikru būdu susiskirsto sava (angl. *ingroup*) ir svetima grupė ar ratas (angl. *outgroup*). Socialinės reprezentacijos matomos kaip socialinio identifikavimo išraiška – pagrindinės grupės reikšmių formavimo mobilizatorės ir motyvatorės. Taigi, anot Brewer, socialinės tapatybės taip pat gali gimti prieš susiformuojant socialinėms reprezentacijoms.

Apibendrinant šią diskusiją, svarbu pažymėti, kad tiek tapatybė, tiek socialinės reprezentacijos yra tarpusavyje susijusios ir formuoja vieną kitą (Sakki, 2010). Tam, kad suprastume žmonių požiūrį į tokį reiškinį kaip Europos integracija, europinę ir nacionalinę tapatybę skirtingose šalyse, reikia pažvelgti į problemas už jų – sveiko proto žinias ar socialines reprezentacijas, giliai įsišaknijusias kolektyvinėje atmintyje ir šalių istorijoje.

Kritika socialinių reprezentacijų teorijai

Socialinių reprezentacijų teorija susilaukia kritikos pirmiausia dėl to, kad nėra paprasta ją atskirti nuo kitų teorijų. Diskusijų kyla dėl santykio tarp socialinių reprezentacijų ir požiūrio. Tiek požiūrio, tiek socialinių reprezentacijų tyrimai siekia išsiaiškinti, kaip tam tikras objektas ar reiškinys yra suvokiamas (Moliner & Tafani, 1997). Požiūrio tyrimai kelia klausimą, kaip reiškiniai yra priimami ir suvokiami, o socialinių reprezentacijų teorija dar kelia klausimą, kaip tas konkretus reiškinys atsiranda. Požiūrio analizė nepaaiškina objekto susiformavimo - kaip nežinoma tampa žinoma. Moliner ir Tafani (1997) teigia, kad požiūrio analizė atkreipia dėmesį į tai, ką socialinių reprezentacijų teorija vadina periferiniais socialinės reprezentacijos aspektais - kintančiais ir dinamiškais. Apskritai, požiūris yra viena iš socialinės reprezentacijos dimensijų (Moscovici & Marková, 1998, p. 235), tačiau nepriklauso centriniam (nekintančiam) jos elementui (Moliner & Tafani, 1997).

Dar viena sąvoka, kuri neretai yra painiojama su socialinėmis reprezentacijomis, yra diskursas. Lingvistika yra svarbi analizuojant socialines reprezentacijas, nes be komunikacijos socialinė

reprezentacija neegzistuoja (Moscovici, 2000, p. 159). Ir vis dėlto, diskursas nėra socialinė reprezentacija, nors kiekviena reprezentacija gali būti paversta diskursu. Visa tai, kas yra vaizdas ar sąvoka, ne visiškai virsta į kalbą. Reprezentacijos pasireiškia per kalbą, tačiau nebūtinai. Bet koks veiksmas, elgesio ar socialinė praktika gali būti šaltiniu, padedančiu įvertinti socialinę reprezentaciją (Jodelet, 1991; Wagner, 1998). Joms nereikia kalbinių duomenų, tačiau jos taip pat gali reikštis per fotografijas, piešinius, garsus (Veol Klein & Howarth, 2005).

Vienas pagrindinių kritikos šaltinių socialinių reprezentacijų teorijai yra šios teorijos sąvokų dviprasmiškumas - trūksta aiškumo ir aiškių apibrėžimų (Jahoda, 1988). Tai yra problema, kuri išryškėja empiriškai realizuojant teorines sąvokas. Kaip rašo Jahoda (1988), dauguma empirinių studijų būtų buvę įmanoma atlikti ir be socialinių reprezentacijų sąvokos. Kita vertus, Moscovici (1973) ir nenorėjo suteikti terminams tokį apibrėžimą, kuris būtų buvęs pernelyg restriktyvus, nes jis laikosi labiau indukcinio ir deskriptyvinio, o ne hipotetinio-dedukcinio požiūrio. Be to, jis teigia, kad aiškumas ir tikslus apibrėžimas turėtų būti tyrimo pasekmė, o ne būtina sąlyga ar prielaida.

Kita problema yra susijusi su tuo, kad socialinės reprezentacijos yra sutarimo pobūdžio. SRT yra kritikuojama už tai, kad siekia bendro konsensuso, remdamasi statistika, kur žemas procentų kiekis reiškia konsensuso nebuvimą (Jahoda, 1988). Kitaip tariant, socialinės reprezentacijos kartais yra tiesiog techninė priemonė (Allansdottir et al., 1993), be kokių nors konceptualių išaiškinimų ar diskusijos apie socialinių reprezentacijų egzistavimą, taip nuskurdinant pradines teorijos sąvokas. Vis dėlto, SRT įprasta pasitelkti įvairius tyrimo dizainų ir metodų variantus - ne tik technikas, būdingas individualistinėms prieigoms, bet taip pat tokius metodus kaip individualūs ir grupės interviu, žodžių asociacijų užduotys ir tekstai iš įvairių šaltinių, pvz.: žiniasklaidos, įstatymų, vadovėlių. Tai leidžia tirti "mąstančią visuomenę", kaip išsireiškė Gaskell (Gaskell, 2001, p. 240).

Kaip po savo analizės rašė suomių tyrėja Sakki (2010), taip pat nėra paprasta atskirti dvi SRT sąvokas - susiejimą ir įdaiktinimą, nes panašu, kad jos yra tarpusavyje stipriai susijusios. Pirma, susiejimas dažnai pasitarnauja kaip įdaiktinimo šaltinis. Taigi, kai idėja tampa žodžiais ar vizualiniais vaizdais, įdaiktinimo procesas, rodos, taip pat tampa lengviau atpažįstamas. Prisimenant Moscovici apibrėžimą, kas yra socialinė reprezentacija - ir prasmė, ir vaizdas - galima daryti prielaidą, kad lengviau užčiuopti įdaiktinimo procesą, kuris suteikia reiškiniui konkretų vaizdą, negu susiejimo procesą, kuris suteikia prasmę. Sakki (2010) rašė, kad jos Europos integracijos socialinių reprezentacijų tyrime abu šie procesai buvo atskirti, nors

laikomi kaip tarpusavyje susiję procesai. Panašu, kad už kiekvieno įdaiktinto objekto slypi susiejimo procesas, t.y. už kiekvieno vaizdo slypi prasmė, bet nebūtinai atvirkščiai. Kaip pavyzdį autorė pasitelkia tokius įdaiktinimo pavyzdžius - britiškuose vadovėliuose tai buvo Charles de Gaulle, prancūziškuose - Robert Schuman ir Konrad Adenauer. Ji kelia klausimą, ar šios asmenybės gali daug pasakyti neanalizuojant susiejimo proceso, kuris šiuo atveju referuoja į Europą kaip prancūzišką konstruktą ir sudėtingus britų-prancūzų santykius (britų vadovėliuose) ar prancūzų-vokiečių partnerystę (prancūzų vadovėliuose).

Kolektyvinės atminties sąvoka

Ši sąvoka, kurios autorystė priklauso prancūzų sociologui Maurice Halbwachs (1980), yra taip pat svarbi siekiant suprasti mokyklinių vadovėlių vaidmenį konstruojant istorijos reprezentacijas ir tapatybes. Halbwachs (1980) atskiria formalią istoriją ir kolektyvinę atmintį, kurios atsispindi vadovėliuose: "Nėra abejonės, kad istorija yra ryškiausių faktų žmonijos atmintyje rinkinys. Tačiau praeities įvykiai, apie kuriuos skaitoma knygoje ir kurie yra pristatomi mokyklose, yra atrenkami, derinami ir vertinami pagal poreikius ir taisykles ne tų žmonių grupių, kurios laikui bėgant saugojo juos kaip gyvą pasitikėjimą" (p. 78). Vadovėlinės žinios yra daugiau nei tik faktinė medžiaga - jos visada gimsta tam tikrame socialiniame, kultūriniame ir edukaciniame kontekste (Lässig, 2009) siekiant pateisinti elgesį ir veiksmus, galinčius turėti tam tikrų socialinių pasekmių (Apple & Christian-Smith, 1991; Crawford & Foster, 2008). Kitas autorius James Wertsch (2002) atskiria akademinę formalią istoriją ir kolektyvinę atmintį bei teigia, kad praeities naratyvų esama dviejų rūšių: specifiniai naratyvai, kuriuos sudaro konkreti informacija apie vietas, datas ir veikėjus; ir scheminiai naratyvų šablonai, kurie esti labiau abstraktaus lygmens ir kurie gali sudaryti pagrindą daugeliui specifinių naratyvų. Akademinė istorija remiasi specifiniais naratyvais, o kolektyvinė atmintis remiasi naratyvų šablonais, ir vis dėlto šių dviejų tipų atskyrimas nėra toks aiškus, nes scheminiai naratyvai taip pat turi įtakos akademinėi istorijai. Panašią mintį išreiškia László ir Ehmann (2012), kurie teigia, kad mokykliniai istorijos vadovėliai atsiduria kažkur tarp istoriografijos ir kolektyvinės atminties. Kitaip tariant, vadovėliais siekiama perduoti "objektyvias" akademinės praeities žinias, tačiau jie taip pat konstruoja socialines reprezentacijas, kurios remiasi emocijomis ir atmintimi, svarbia grupinei tapatybei. Tirdamas kolektyvinę atmintį Rusijoje, Wertsch (2002) sužinojo, kad nors jauni žmonės negali prisiminti tam tikrų nacionalinio naratyvo detalių (datų, vietų ir pan.), jie gebėjo perduoti to naratyvo

jausmą. Šie scheminiai naratyvų šablonai yra veiksmingi, nes dažnai lieka nepastebėti tų, kurie jais naudojasi, tačiau jie sudaro esminę grupinės tapatybės dalį.

Kolektyvinė atmintis ir socialinės reprezentacijos

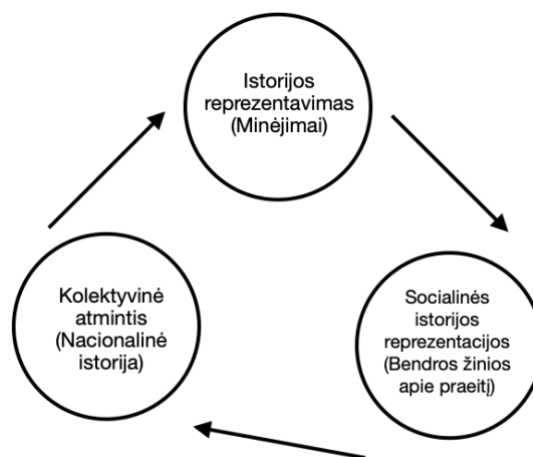
Kolektyvinė atmintis kaip tyrimų laukas yra pakankamai sudėtingas ir tarpdisciplininis (Olick & Robbins, 1998). Halbwachs teoriją išplėtė Jan Assmann (2008), pasiūlęs atskirti kultūrinę ir komunikacinę atmintį. Pagal Assmann (2008) teoriją, komunikacinė atmintis apima atsiminimus iš artimiausios praeities, ji egzistuoja kasdienėje komunikacijoje, o štai kultūrinė atmintis apima gerokai ilgesnį laiko tarpą, skiria daugiau dėmesio mitams ir senovės istorijai. Šiame darbe kolektyvinės atminties sąvoką papildė Serge Moscovici socialinių reprezentacijų teorija (1961/2008) - komunikacijos ir socialinių žinių teorija, suteikianti analitinių įrankių, skirtų turinio, konstrukcijų ir kolektyvinės atminties analizėms. Pasak Janos László (2008), Halbwachs kolektyvinės atminties idėją ir socialines Moscovici reprezentacijas galima išversti viena į kitą. Jos abi išsiskyrusios prancūzų socialinėje teorijoje kaip priešingos kitai Durkheimio kolektyvinių reprezentacijų sąvokai. Tiek Halbwachs, tiek Moscovici bandė konceptualizuoti individo ir visuomenės neatskiriamumą. Kalbant Assmann komunikacinės ir kultūrinės atminties terminais, Halbwachs teorija daugiau dėmesio skiria kultūrinei, o tuo tarpu Moscovici teorija akcentuoja komunikacinę atmintį (László, 2008).

Licata ir Klein (2010, p. 48) apibrėžė kolektyvinę atmintį kaip bendras praeities reprezentacijas, paremtas grupės narių bendra tapatybe, o tai reiškia, kad sąvoka atsiduria sankirtoje tarp dviejų pagrindinių Europos socialinės psichologijos teorinių atšakų - socialinių reprezentacijų procesų (Moscovici, 1961/2008) ir socialinės tapatybės (Tajfel & Turner, 1986). Ankstesni tyrimai įrodė egzistuojančią sąveiką tarp istorinių reprezentacijų ir tapatybės (Liu & Hilton, 2005), atkreipiant dėmesį į nacionalinės ir europinės tapatybės prieigos tinkamumą socialinėje psichologijoje tiriant socialines istorijos reprezentacijas (Hammack & Pilecki, 2012; László, 2013; Liu & László, 2007; Karolewski, 2010).

Du autoriai, Hakoköngäs ir Sakki (2016) anksčiau į ryšį tarp kolektyvinės atminties ir naratyvų pažvelgę iš socialinių reprezentacijų teorijos, teigia, kad komunikacija, istorijos socialinės reprezentacijos bei kolektyvinė atmintis sudaro ciklinį procesą, kuriame istorijos socialinės reprezentacijos, viena vertus, atsikartoja ir stiprėja, kita vertus, yra kvestionuojamos ir keičiamos. Šiame rate diskusijos, liečiančios praeitį, veda prie istorijos socialinių reprezentacijų susiformavimo. Kai kurios iš šių istorijos socialinių reprezentacijų įgauna

naratyvo formą, o per kartojimą ir sklaidą palaipsniui išsaugomos kolektyvinėje atmintyje. Šis ratas juda, nes kolektyvinė atmintis nurodo kryptį ateities socialinei komunikacijai, pavyzdžiui, per mokyklinių vadovėlių prasmes ir turinio atranką, tokiu būdu senosios žinios visada egzistuoja, kol konstruojamos naujos sąvokos.

Siekdami iliustruoti ciklišką, dinaminį ir tęstinį kolektyvinės atminties formavimo procesą minėtieji tyrėjai nupiešė ratą (žr. Paveikslas 1), kurį paaiškino taip: pirma, socialinės grupės komunikuoja savo praeitį, įvairiais būdais pristatydamos istoriją. Centrinis procesas čia yra minėjimai, per kuriuos įvairūs įvykiai ir simboliai yra diskutuojami ir dar kartą pristatomi (pavyzdžiui, nacionalinės šventės), tačiau minėjimai vyksta ir labiau primityviais būdais - kartojant tam tikras sąvokas (nacionalinių herojų ar simbolių įvaizdžius) laikraščiuose, vadovėliuose, plakatuose ar reklamose. Pristatant tokias bendras žinias apie istorinius reiškinius, yra formuojamos ir komunikuojamos istorijos socialinės reprezentacijos. Laikui bėgant, tokios koncepcijos tampa neatskiriama mąstymo dalimi, jos išsiskiria sveiko proto žiniose (Hakoköngäs & Sakki, 2016).

Paveikslas 1. Šaltinis: Hakoköngäs & Sakki 2016

Istorijos socialinės reprezentacijos taip pat komunikuojamos naratyvo (pasakojimo) forma. Šios istorijos išsidėsto kolektyvinėje atmintyje, kuri yra bendra tam tikroms - mažesnėms ar didesnėms - grupėms. Kaip pavyzdį Hakoköngäs ir Sakki (2016) pateikia Žiemos karo istoriją Suomijoje arba Antrojo pasaulinio karo istorija Europoje ir JAV. Žiemos karo socialinė reprezentacija Suomijos kontekste komunikuojama vadovėliuose ir populiariojoje kultūroje per naratyvus, vaizduojančius drąsą ir vienybę. Žiemos karo naratyvas yra dalis nacionalinės istorijos socialinės reprezentacijos, formuojančios daugumos suomių kolektyvinę atmintį.

Kita vertus, nors kartojimas ir sklaida daro kolektyvinę atmintį atsparesnę pokyčiams, tai vis dėlto yra dinamiška konstrukcija, dėl kurios yra diskutuojama ir kuri yra transformuojama (Hakoköngäs & Sakki, 2016b).

Dominuojančios istorijos socialinės reprezentacijos gali būti apibūdinamos kaip tam tikra gija (angl. *charter*) - sąvoka, kurią įvedė Liu ir Hilton (2005). Ši gija nurodo kryptį suskirstymo į "mes" ir "jie" procesui, taip pat simpatijų tarp tapatybių atsiradimui, todėl ji gali būti tampa aktuali ir ieškant ir konstruojant bendrą europinę tapatybę.

Užbaigiant šią darbo dalį, galima sakyti, kad šiuolaikinėje visuomenėje istorikų ir institucijų vienas iš pagrindinių siekių yra formuoti kolektyvinę atmintį ir nacionalinę tapatybę (Anderson, 1983; Hobsbawm & Ranger, 2012; Liu & László, 2007). Anthony Smith (1998) atkreipia dėmesį į tai, kad valstybė, prisiimdama švietėjo rolę, yra įgali masiškai skiepyti standartizuotą, patriotinę kultūrą. Istorija šiandien yra parašyta tam tikrai tikslais - šaltinių parinkimas ir aiškinimas yra tikslingas (Olick & Robbins, 1998). Taigi, istorijos rašymas sustiprina egzistuojančias sampratas (White, 1987).

Europos integracijos naratyvų istorijos vadovėliuose tyrimas

Naratyvai

Empirinės šio darbo dalies tikslas yra ištirti Europos integracijos socialines reprezentacijas lietuviškuose mokykliniuose vadovėliuose - kas ir kaip juose rašoma apie ES ir jos istoriją. Šiam tikslui pirmiausia pasitelkiama teksto (naratyvų) analizė pagal temas (kodus). Murray (2002) rašo, kad naratyvai ne tik padeda papasakoti tam tikrų įvykių istorijas, bet taip pat gali šį bei tą pasakyti apie socialinį kontekstą, kuriame naratyvai yra konstruojami. Murray tvirtina, kad socialinių reprezentacijų teorija yra panaši į naratyvo arba pasakojimo psichologiją, nes abi priegijos "susijusios su populiariomis pasaulio įprasminimo priemonėmis" (p. 654). Tiek naratyvo psichologiją, tiek socialinių reprezentacijų teoriją galima atsekti praeityje - Wilhelm Wundt ir jo metode *Volkerpsychologie* (Murray, 2002). Metodas buvo susijęs su tokiais naratyvais kaip mitai ir legendos kasdieniniame gyvenime. Ir vis dėlto, Moscovici labiau domino tai, kaip "mokslinės sąvokos buvo integruotos į kasdienes mintis, o ne naratyvų turinys ir populiaraus mąstymo struktūra" (p. 656). Moscovici mažiau galvojo apie tai, kokią vaidmenį socialinių reprezentacijų teorijoje atlieka kultūra ir naratyvai, tačiau Murray, komentuodamas kitos tyrėjos Herzlich (1973) studiją apie darbuotojų požiūrį į sveikatą ir ligas, jos kategorinėje kodų sistemoje randa panašumų su naratyvų struktūromis. Apibendrinamas Murray teigia,

kad naratyvai padeda bendruomenėms apibrėžti save ir tuo yra susijusios su socialinėmis reprezentacijomis, kurios taip pat yra svarbus bendruomenės bruožas. Galiausiai, būtent naratyvų sklaida padeda sukurti socialines reprezentacijas ir, atvirkščiai, socialinės reprezentacijos gali būti komunikuojamos naratyvo forma. Todėl atrodo logiška pabandyti pirmiausia išryškinti naratyvus, o po to identifikuoti socialinių reprezentacijų turinį ir procesus. Taigi, tai ir yra vienas pagrindinių šios darbo dalies tikslų.

Vadovėliai kaip medžiaga tyrimui

Ankstesni darbai, analizavę vadovėlius, atskleidžia, kad vadovėliai yra svarbi priemonė, formuojanti asmens nacionalinę tapatybę - jie padeda atskirti, kas yra „mes“ ir kas „tie kiti“, tad jie yra ir identiteto politikos dalis (Soysal, 2002; Schissler & Soysal, 2005; Soysal, Bertilotti & Manitz, 2005). Vadovėliai perduoda tiek žinias, pagrįstas mokslu, tiek sveiku protu, pateikia Europos integracijos istoriją ir faktus, bet taip pat atspindi ir tam tikrą mąstymą ir požiūrį į Europos integracijos reiškinį. Kai bandoma suprasti besikeičiančios Europos tendencijas, piliečių paramą ir pasipriešinimą, nacionalinę ir europinę tapatybę, vadovėlių analizė gali taip pat suteikti tam tikrų įžvalgų (Sakki, 2014).

Reikia paminėti, kad vadovėlių autoriai taip pat atlieka itin svarbų vaidmenį kuriant ir rašant knygas. Nors jie gali bandyti savo darbą grįsti mokslo rezultatais ir faktais, vadovėlių autoriai turėtų būti matomi kaip pusiau profesionalai, neišvengiamai įnešantys ir savo asmeninę pasaulio viziją, paremtą tiek profesionalia, tiek asmenine patirtimis (Sakki et al., 2020). Kita vertus, vadovėliai turėtų būti rašomi, atsižvelgiant į nacionalines ugdymo programas, todėl socialinė aplinka ir platesnės socialinės reprezentacijos, vyraujančios visuomenėje, gali turėti įtakos vadovėlių kūrimui, t.y. vadovėliai atspindi vyriausybių nustatytas nacionalines ugdymo programas. Jie taip pat atspindi tas žinias, kurias senoji karta nori perduoti jaunajai kartai (Pingel, 2000).

Analizei atrinkti vadovėliai

Atsirenkant vadovėlius šiai analizei, taikyti keli kriterijai. Pirma, analizei pasirinkti tik istorijos vadovėliai, laikant, kad viena iš esminių istorijos dalyko mokykloje funkcijų yra kurti kolektyvinę tapatybę (Korostelina, 2013). Antra, kadangi vienas iš tikslų yra ištirti tai, kaip Europos vienijimosi reprezentacijos keitėsi per laiką, pasirinkti vadovėliai, kurie išleisti nuo 1998 iki 2017 m. Trečia, pasirinkti tie vadovėliai, kuriuos išleido didžiosios šalies leidyklos.

Nuo Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvoje išleista maždaug 200 istorijos vadovėlių, tačiau šiame darbe dėl ribotos apimties analizuojama tik dalis vadovėlių. Trys leidyklos - "Šviesa", "Kronta" ir "Briedis" yra išleidusios didžiausią kiekį vadovėlių nuo 1990 m. (Šetkus, 2016), todėl jų leidžiami vadovėliai ir pasirinkti analizei. Taip pat pasirinkti spausdinti vadovėliai, o ne elektroninės mokymo priemonės, nes pastarosios vis dar nėra plačiau naudojamos (Bitautas, 2018). Ketvirta, kadangi analizės dėmesio centre yra tik Europos integracija, atrinktuose vadovėliuose turėjo bent jau būti nedidelės dalys, skirtos šiai temai. Penkta, pasirinkti vadovėliai, kurie skirti aukštesniųjų klasių moksleiviams, nes Europos integracija yra privaloma tema moksleiviams nuo 14 iki 18 m. amžiaus daugumoje Europos valstybių, taip pat ir Lietuvoje. Be to, paauglystės metus galima laikyti kaip ypatingai svarbius formuojant tapatybę (Erikson, 1950).

Taigi, galiausiai analizei buvo pasirinkti 8 vadovėliai (žr. lentelę 2), kuriuos pavyko rasti nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje bei mano pirmosios mokyklos - Jono Biliūno gimnazijos - bibliotekoje. Ne visus vadovėlius, kuriuos savo duomenų bazėje pateikia Nacionalinė švietimo agentūra (NŠA), buvo įmanoma gauti Mažvydo bibliotekoje dėl susidariusios pandeminės situacijos, tačiau tie vadovėliai, kuriuos pavyko gauti, yra iš skirtingų laikotarpių, todėl tam tikras tendencijas išvelgti yra įmanoma.

Lentelė 2. *Istorijos vadovėliai pagal leidimo metus.*

Leidykla	Briedis	Kronta	Šviesa
Leidimo metai	2011, 2015, 2017	1998, 2002	2001, 2005, 2010

Toliau pristatysiu tyrimo, kurį atlikau eigą bei rezultatus.

Tyrimo žingsniai

Peržiūrėjus visus atrinktus vadovėlius, tos dalys ar skyriai, kurie skirti Europos integracijos temai, buvo nuskenuoti. Pirma, pritaikyta tematinė prieiga naratyvų turinio analizei. Antra, analizuota pirmojo žingsnio metu ištrauktų naratyvų reikšmė, atliekant nuodugną kokybinį šių ištraukų skaitymą (Riessman, 2005).

Pirmajame etape vadovėlių medžiaga yra koduojama pagal temą. Kodų schemą Europos valstybių vadovėlių analizėje pirmą kartą pritaikė kitų šalių tyrėjai, remdamiesi savo darbais šia tema (Sakki, 2014, 2016). Šie tyrėjai išskyrė 11 tokių temų/kodų: *Ankstyvasis ES*

bendradarbiavimas, Alternatyvus bendradarbiavimas, Ekonominis bendradarbiavimas, Politinis bendradarbiavimas, Institucinis bendradarbiavimas, Europos idėja, Plėtra, Pasipriešinimas, Nacionalinė pozicija, JAV įtaka. Vis dėlto, kaip teigia šių temų autoriai, svarbu nepamiršti, kad kiekviena valstybė gali turėti tam tikrą savo istoriją ir poziciją Europos vienijimosi klausimu. Šio darbo kontekste tai reikštų, kad verta palikti vietos ir galimiems lietuviškiems naratyvams.

Antrasis etapas - kokybinis ištraukų skaitymas - reikalingas tam, kad būtų galima identifikuoti tam tikrus modelius arba ištraukų nuoseklumą ir įvairumą. Modeliai, kurių ieškoma, atspindi būdus, kuriais Europos integracijos socialinės reprezentacijos diskursyviai konstruojamos mokykliniuose vadovėliuose. Šioje analizės stadijoje pasitelkiamos pagrindinės jau minėtos SRT sąvokos - susiejimas, įdaiktinimas, natūralizacija. Viso to tikslas yra ištraukti dalykus, kuriais mokykliniuose vadovėliuose Europos integracija yra susiejama su kokiais nors objektais ar dalykais, pavyzdžiui, suprantamomis bendradarbiavimo formomis, vertybėmis, geopolitine pozicija, dabarties ar ateities bendradarbiavimo formomis. Taip pat siekiama išskirti tuos dalykus, kuriais Europos integracija yra įdaiktinama - simbolius, metaforas, asmenybes ir įvaizdžius. Šalia to siekiama iširti, kaip visa tai funkcionuoja atsižvelgiant į nacionalinę ir europinę tapatybę, arba tiksliau tariant kokios retorinės strategijos ir priemonės pasitelkiamos kuriant vadovėlinius tekstus.

Naratyvų temos

Toliau trumpai apžvelgsiu naratyvų temas bei jų dažnumą kartu su temas iliustruojančiais pavyzdžiais iš analizuotų vadovėlių.

Lentelė 3. Temų paplitimas lietuviškuose istorijos vadovėliuose.

Dažnumas	Ankstyvasis ES bendradarbiavimas	Alternatyvus bendradarbiavimas	Europos idėja	Ekonominis bendradarbiavimas	Politis bendradarbiavimas	Institucinis bendradarbiavimas	Plėtra	Pasipriešinimas	JAV įtaka	Nacionalinė pozicija
Žodžių kiekis	2319	136	487	2161	2409	774	762	975	384	673
Procentai	20,93	1,23	4,4	19,5	21,74	6,99	6,88	8,8	3,47	6,07

Politinis bendradarbiavimas

Šia tema aptariamas ES susikūrimas Maastrichto sutartimi. Joje taip pat aptariamos politikos sritys - žemės ūkio, saugumo, socialinė politika. Ši tema yra dominuojanti Vakarų šalyse - Portugalijoje, Ispanijoje ir Airijoje (Sakki et al., 2020), tačiau ji svarbi ir Lietuvoje (žr. lentelę 3), o tai rodo, kad būtent politiniai integracijos aspektai yra Europos vienijimosi naratyvo branduolys.

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Igno Kaplerio ir kitų autorių vadovėlio 10 klasei (leidykla "Briedis", 2017):

Bendra Europos valstybių veikla pamažu apėmė ne tik ekonomiką, bet ir kultūrą, gamtosaugą, net užsienio politiką bei gynybą. Maastrichte 1992 m. Pasirašyta Europos Sąjungos (ES) steigimo sutartis numatė dar glaudesnę Europos valstybių bendradarbiavimą. Dešimtmečius Europos Rytus nuo Vakarų skyrė "geležinė uždanga". Žlugus sovietiniam blokui ir subyrėjus SSRS, atsirado galimybių atkurti istorinį teisingumą - suvienyti šaltojo karo padalytą žemyną.

Ankstyvasis ES bendradarbiavimas

Tai dar viena dominuojanti tema, susijusi su pokario įvykiais Vakarų Europoje. Instituciniu atskaitos tašku Europos vienijimosi procesui laikoma Europos anglių ir plieno bendrija, įkurta 1951 m., taip pat Romos sutarties pasirašymas 1956 m. Kaip motyvacinis pagrindas, dėl kurio Europos šalys nutarė vienytis, įvardijamas Prancūzijos ir Vokietijos susitaikymas, vėliau noras kurti bendrąją rinką. Europos vienijimosi pradžios istorija pateikiama kaip sėkmės istorija, kuri gali būti pasitelkta kaip įrankis siekiant legitimizuoti ES kaip politinį veikėją (Kaiser, 2007).

Kita vertus, tai, kad šiame naratyve dominuoja Vakarų Europos šalių veikėjai ir vietos, paverčia šį naratyvą labiau uždaru (angl. *exclusive*) nei aprėpiančiu (angl. *inclusive*) visas, net ir nedalyvavusius ES steigimo procesuose, šalis, todėl kai kurie Europos tyrėjai siūlo geriau susieti bendrus Europos vienijimosi naratyvus su ankstyvaisiais istorijos įvykiais, pavyzdžiui, graikų ar romėnų tradicijomis (Kaiser, 2015, 2017).

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Igno Kaplerio ir kitų autorių vadovėlio 12 klasei (leidykla "Briedis", 2015):

Europos suvienijimo viltis atgimė europiečiams itin sudėtingu pokario laikotarpiu. Maršalo plano pagalba padėjo atkurti šalių ekonomiką. Glaudžiau bendradarbiauti, vienytis skatino ir auganti SSRS ekspansijos grėsmė. Itin svarbūs buvo ekonominiai motyvai. Europos integracijos šalininkai ir įkvėpėjai manė, kad tarpusavyje prekiaujančios šalys tapo

ekonomiškai priklausomos ir vengs tarpusavio konfliktų. Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robertas Šumanas, bendradarbiaudamas su Žanu Monė, parengė garsųjį Šumano planą integruoti Vakarų Europos anglių ir plieno pramonę. Bendrosios rinkos kūrimo idėja tapo Europos integracijos pagrindu. Pirmas žingsnis žengtas 1951 m., kai suvienyta šešių valstybių plieno ir anglių pramonė. Simboliška, kad svarbiausios karo pramonės žaliavos virto susitaikymo priemonėmis.

Ekonominis bendradarbiavimas

Ši tema susijusi su ekonomiais integracijos aspektais - Pinigų sąjunga, susijusių institucijų bendradarbiavimu, ES biudžetu ir pan. Tai yra dar viena dominuojanti naratyvų tema. Ją lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Algio Krupavičiaus ir kitų autorių vadovėlio 10 klasei (leidykla "Kronta", 2002):

Tačiau daug svarbesnis buvo Vakarų Europos šalių ekonominis bendradarbiavimas. Reikšmingas jos veiksnys buvo valstybės vidaus rinka, kuri labai priklausė nuo gyventojų skaičiaus. Šiuo atžvilgiu Vakarų Europos šalys atsiliko nuo JAV. Todėl 1952 m. buvo įkurtas Europos anglių ir plieno susivienijimas (EAPS), kuriame dalyvavo Prancūzija, VFR, Italija, Belgija, Nyderlandai ir Liuksemburgas. EAPS nuopelnu buvo sudaryta bendroji rinka anglių ir metalurgijos pramonės gaminiamis. Jos veikla parengė dirvą platesnei ekonominei šešių valstybių sąjungai.

Panašu, kad kalbant apie Europos integraciją, šalia ankstyvojo bendradarbiavimo istorijos, dominuoja politika ir ekonomika. Vis dėlto, kalbėti vien tik apie politiką ir ekonomiką Europos integracijos procese nepakanka, jei siekiama priartinti piliečius prie Europos. Kaip rašo Sakki bei kiti tyrėjai (2020), ES istorijai trūksta aiškių naratyvo elementų, veikėjų ir istorijų, kurios sumažintų elito kaip varomosios jėgos akcentą (Hilton & Liu, 2008). Maža to, tai, kad nėra bendros Europos susivienijimo istorijos, gali užkirsti kelią supranacionalinės europinės tapatybės raidai, taigi, ir ES institucijų legitimumo pagrindui. Mobilizuoti kalbėjimą apie bendras vertybes būtų svarbu naviguojant krizių - ekonominių, pabėgėlių ar ligų Europos valstybėse metu (Sakki et al., 2020).

Europos idėja

Ši tema susijusi su tokiomis potėmėmis: Europos kultūra, vertybės, simboliai ir tapatybės. Ši tema labiausiai susijusi su kultūrinės atminties idėja - sąvoka, kurią pasiūlė J. Assman (2008).

Kaip jau buvo minėta prie ankstyvojo bendradarbiavimo temos, egzistuoja nuomonė, kad būtent Europos idėjos naratyvai yra įtraukiantys visas ES valstybes nares (Sakki et al., 2020),

todėl galėtų tapti pagrindu jau minėtai istorinei gijai (Liu & Hilton, 2005), paremtai bendromis vertybėmis, simboliais ir tapatybėmis. Įdomu tai, kad bendrai Europos simboliams, kultūrai ir vertybėms lietuviškuose vadovėliuose skirta pakankamai nemažai dėmesio, tačiau vis dėlto tema nėra dominuojanti (žr. lentelę 3). Kalbant socialinės reprezentacijų teorijos terminais – šie naratyvai pasitelkiami per mažai tam, kad susivienijusi Europa būtų natūralizuota (prigytų) kaip tapatybę turinti bendruomenė, kurią vienija bendros vertybės ir simboliai (Sakki et al., 2020).

Europos idėjos naratyvų temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Igno Kaplerio ir kitų autorių vadovėlio 10 klasei (leidykla "Briedis", 2017):

Dabartinę Europos Sąjungą sudaro 28 šalys, kuriose gyvena per 510 mln. žmonių. Dauguma svarbiausių valdymo institucijų įsikūrusios Briuselyje, todėl šis miestas vadinamas ES sostine. 12 žvaigždučių vainikas Sąjungos vėliavoje simbolizuoja Europos tautų vienybę, solidarumą ir darną. Himnu tapo vieno iš žymiausių vokiečių kompozitorių Liudvigo van Bethoveno "Ode džiaugsmui" iš devintosios simfonijos.

Plėtra

Plėtos tema susijusi su EEB ar ES plėtra, būsimoms valstybėms narėms keliamais reikalavimais ir su tuo susijusiais sunkumais. Procentaliai šiai temai skiriama pakankamai dėmesio. Galbūt tai galima sieti su tuo, kad dalis analizuotų vadovėlių buvo leidžiami tais metais, kai Lietuva rengėsi prisijungti prie ES.

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Algio Kasperavičiaus ir Rimanto Jokimaičio vadovėlio 10 klasei (leidykla "Kronta", 1998):

Su panašiais sunkumais neišvengiamai susidurtų prisijungusios prie ES Vidurio ir Pietryčių Europos šalys. Todėl Vakarai, viena vertus, skatina jas siekti narystės Europos Sąjungoje, antra vertus, stengiasi atidėti priėmimą arba priimti ne visas, o tik keletą iš jų. Tuo tikslu kartais iškeliami neįvykdomi reikalavimai šalims, kurių vyriausybės stengiasi patekti į ES. Štai, pavyzdžiui, Europos Komisija reikalauja iš Lietuvos artimiausiu metu uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, tačiau toks sprendimas sužlugdytų mūsų šalies ūkį.

Pasipriešinimas

Pasipriešinimo tema susijusi su problemomis ir sunkumais, su kuriais ES tenka susidurti, taip pat euroskepticizmu ir pasipriešinimu, susijusiu su naryste Sąjungoje.

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Igno Kaplerio ir kitų autorių vadovėlio 12 klasei (leidykla "Briedis", 2016):

Europos integracija vertinama nevienareikšmiškai. Euroskeptikai baiminasi, kad Europos integracija vienodina ir naikina savitas nacionalines kultūras, valstybių bei tautų identitetą, religijas. Precedento neturi 2015 m. kilusi pabėgėlių krizė. Po "Arabų pavasario" dalyje Šiaurės Afrikos, Artimųjų Rytų valstybių įsiviešpatavo chaosas ir smurtas. Gelbėdamiesi nuo jo, ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų į ES plūstelėjo daugiau nei 1 mln. žmonių. Jų nelaimėmis netruko pasinaudoti pabėgėlių gabenimą organizuojantys nusikaltėliai. Pabėgėlių priėmimo klausimu susiskaldžiusi ES iki šiol neranda veiksmingų priemonių kovoti su krize. Dėl papročių, išsilavinimo, darbinės kvalifikacijos skirtumų musulmoniškų šalių gyventojai sunkiai integruojasi į demokratinių ir liberalių Vakarų Europos šalių visuomenės gyvenimą.

JAV įtaka

Ši tema padengia ES ir JAV santykius ir apskritai JAV įtaką, kuri pasireiškia per tokias pagalbos priemones kaip, pavyzdžiui, Maršalo planas.

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Evaldo Bakonio vadovėlio 10 klasei (leidykla "Šviesa", 2005):

Bendrą Vakarų Europos raidą pirmaisiais pokario dešimtmečiais lėmė kelios aplinkybės. Daugelį valstybių nuniokojusio karo padariniai buvo likviduoti padedant JAV. Pagalba pagal Maršalo planą (apie 13-15 mlrd. dolerių) tapo gera paspartimi atkurti sugriautai ekonomikai.

Alternatyvus bendradarbiavimas

Tai tema, liečianti su ES nesusijusias bendradarbiavimo formas tarp valstybių, pvz.: Europos Taryba, Jungtinių Tautų Organizacija (JTO) ir kt. Kadangi analizuoti jau nepriklausomoje Lietuvoje išleisti vadovėliai, įsitraukimas į tokias organizacijas kaip Ekonominės savitarpio pagalbos taryba (Comecon) šiuose vadovėliuose nėra liečiamas ir tai apskritai yra labai menkai išplėtotą tema. Gali būti, kad dalyvavimas tarptautinėse organizacijose (ne ES) yra atskira tema, todėl tik labai retais atvejais ji buvo integruota į Europos vienijimosi skyrių.

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Evaldo Bakonio vadovėlio 10 klasei (leidykla "Šviesa", 2010):

Lietuvai ypač svarbu bendradarbiauti su JTO Vystymo programa. Ji teikė techninę pagalbą Lietuvai pereinant į rinkos ekonomiką, padėjo vykdyti įvairias reformas. <...> Ne mažiau už pasaulinį svarbus ir regioninis bendradarbiavimas. Nuo 1991 m. imta bendradarbiauti su

Europos Taryba, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija. Dalyvaudama šių organizacijų veikloje, Lietuva galėjo derinti savo teisės normas su Europos standartais.

Nacionalinė pozicija

Ši tema iliustruoja, kaip Europos vienijimosi procesas matomas iš nacionalinės perspektyvos. Lietuviškuose vadovėliuose šie naratyvai dažniau susiję su priėmimo į ES procesais ir sąlygomis, bet taip pat aptariamos naudos ir rizikos, susijusios su šalies naryste ES.

Tai, kad nacionalinės pozicijos tema yra plačiai, nors ir prieštarinčiai, aptariama lietuviškuose vadovėliuose, šiuos pastato šalia kitų šalių vadovėlių, nes juose taip pat jaučiama stipri nacionalinio istorinio fono ir perspektyvos įtaka (Pingel, 2018; Sakki, 2014, 2016, Sakki et al., 2020). Tai, kaip lietuviškuose ir kitų postsovietinių valstybių vadovėliuose atsiskleidžia santykis su Europa, iš dalies suformavo sovietų įtaka (Berger & Tekin, 2018). Kita vertus, Putinaitė (2014) rašo, kad "civilizacinė lietuviškoji tapatybė remiasi Europos kaip Lietuvos kultūros civilizacinio idealo ir tikslo vaizdiniu, pastanga įgyti europietiškąją tapatybę." Kitaip tariant, Europa suvokiama kaip tikslas ir idealas, be kurio neįmanoma lietuviškos nacionalinės tapatybės raida, o "lietuviškojo tautiškumo savitumas išvelgiamas savaip perimtoje europinėje tradicijoje."

Šią temą lietuviškuose vadovėliuose iliustruoja ištrauka iš Igno Kaplerio ir kitų autorių vadovėlio 12 klasei (leidykla "Briedis", 2016):

Narystė ES vainikavo daugiau kaip dešimtmetį trukusias nepriklausomos Lietuvos valstybės pastangas grįžti į Europos tautų šeimą, kuriai istoriškai visada priklausė, su kuria sieja bendra praeitis ir tos pačios vertybės. Ūkiui stiprinti šalis iš ES gauna svarią ekonominę struktūrinių fondų paramą. Lietuvos piliečiai be jokių ribojimų gali keliauti, dirbti, kurti verslą bet kurioje Europoje Sąjungos valstybėje. <...> Mes save ir tuos pačius procesus vertiname prasčiau nei Vakarų Europos žmonės. <...> Nereikia užmiršti, kad didžiąją dalį pasaulio žmonių gyvenimas Lietuvoje yra siektinas idealas. Lietuvos narystė NATO ir Europos Sąjungoje užtikrina saugumą bei politinį stabilumą, sudarė palankias sąlygas ekonomikai plėtotis.

Taigi, taip atrodo Europos integracijos naratyvai mano analizuotuose vadovėliuose. Kitame poskyriuje pateiksiu kiekybinę ir kokybinę teksto analizę apie tai, kaip Europos vienijimosi naratyvai keitėsi tarp 1998 ir 2017 m.

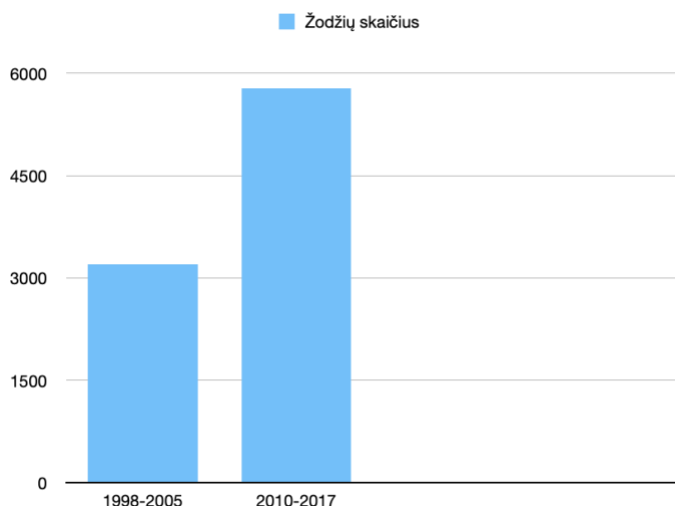
Europos vienijimosi proceso naratyvų transformacija

Vienas iš šio darbo tikslų yra parodyti, kaip Europos vienijimosi proceso naratyvai transformuojasi laikui bėgant. Akivaizdu, kad informacijos kiekis, skirtas Europos integracijos procesams, metams bėgant išaugo (žr. Paveikslas 2). Kartu sudėjus vadovėlius, išleistus ankstesniuju periodu (1998-2005m.) bei vadovėlius, išleistus vėliau (2010-2017m.), informacijos kiekis žodžiais skiriasi pakankamai žymiai.

Tai galima matyti ir atskiruose vadovėliuose. Palyginimui, "Kronta" leidyklos vadovėlyje, išleistame 1998 m., Europos vienijimosi temai skirti 1239 žodžiai, o štai leidyklos "Briedis" vadovėlyje, išleistame 2017 m. šiai temai pristatyti skirti jau 1495 žodžiai. Reikia pažymėti, kad ankstesnių nei 1998 m. išleistų vadovėlių, kuriuose Europos integracija būtų išskirta kaip atskira tema, nepavyko rasti. Galima būtų daryti prielaidą, kad dar taip neseniai atsiskyrus nuo Sovietų Sąjungos ši tema buvo tolimesnė arba ji tiesiog buvo integruota į kitas platesnes temas ir pateikta kaip Europos istorijos dalis, neišskiriant šio proceso kaip verto atskiro skyriaus vadovėlyje.

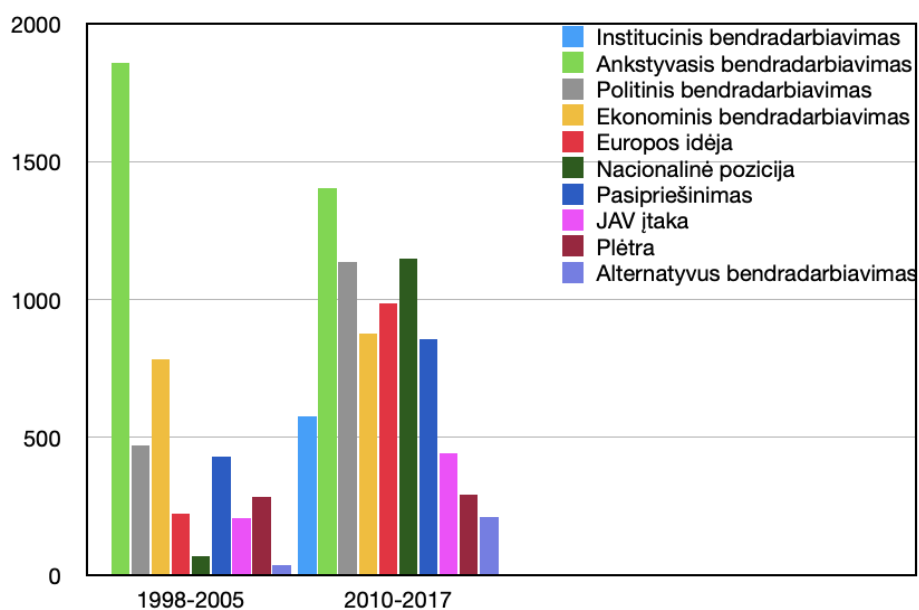
Įdomu tai, kad lietuviška situacija istorijos vadovėliuose labiausiai primena Portugalijos pavyzdį Sakki ir kitų tyrėjų atliktoje analizėje (2020), pagal kurią Europos integracijos naratyvų kiekis išaugo, šalyje prasidėjus demokratizacijos procesui, kai keitėsi portugališkos nacionalinės tapatybės socialinės reprezentacijos - nuo senosios kolonijinės imperijos iki modernios ir demokratiškos europietiškos valstybės (Sakki et al., 2020). Žinoma, nevalia atmesti galimybes, kad galbūt tiesiog skiriasi senesnių ir naujesnių vadovėlių apimtis, tiek kalbant apie Portugalijos, tiek apie Lietuvos pavyzdį.

Paveikslas 2. *Medžiagos, skirtos Europos vienijimosi naratyvams lietuviškuose vadovėliuose, kiekio žodžiais pokytis 1998-2017.*

Ne mažiau svarbu pažvelgti ir į tai, kaip keitėsi naratyvų, susijusių su Europos integracija, turinys. Atidžiau pažiūrėjus į 3 paveikslą matyti, kad ankstyvojo bendradarbiavimo tema plačiau nagrinėjama ankstesniuose ir gerokai mažiau - naujuosiuose vadovėliuose. Tai gali būti susiję su anksčiau tyrėjų išsakyta mintimi, kad pokario prisiminimai tampa vis labiau tolesni ir mažėja tų piliečių, kurie šį laikotarpį būtų išgyvenę asmeniškai (Hirst & Manier, 2008). Tai leidžia manyti, kad tokio naratyvo jau nepakanka siekiant legitimizuoti dabartinę ES, bent jau ne ta pačia prasme kaip anksčiau (Sakki et al., 2020).

Paveikslas 3. *Europos integracijos naratyvų temų pokyčiai pagal tai, kiek žodžių buvo skirta kiekvienai temai skirtinguose vadovėliuose.*

Pakankamai ryškus pokytis į viršų fiksuotas ir stebint politinio bei institucinio bendradarbiavimo temų atspindėjimą tarp 1998 ir 2017 m. Panašu, kad šios dvi temos pamažu išstumia ankstyvojo bendradarbiavimo temą. Kita vertus, Europos vienijimosi procesas atrodo esantis elito varomas projektas, kuriame nėra aiškių veikėjų. Kalbėdami apie ES institucijas, vadovėlių autoriai neakcentuoja nė vieno politiko labiau nei kito. Mastrichto miestas Nyderlanduose tampa atminties vieta (Nora, 1989), o ES Sutarties pasirašymas - vienintelis išskirtinis naratyvas (Sakki et al., 2020). ES pilietybė paminėta vos du kartus per visus mano analizuotus vadovėlius - mažiau nei saugumo ar žemės ūkio politika. Tai iš esmės sutampa su tuo, ką kitų šešių ES valstybių vadovėliuose rado Sakki ir kiti tyrėjai (2020) - institucinio bendradarbiavimo naratyvas išlieka abstraktus ir negali tarnauti kaip moralinė gija (angl. *moral charter*) (Liu & Hilton, 2005), jungianti visas ES valstybes.

Kitas, vertas dėmesio, pokytis liečia nacionalinės pozicijos temą. Akivaizdu, kad šis naratyvas stipriai išaugo lyginant 1998-2005 m. ir 2010-2017 m. laikotarpių vadovėlių medžiagą dėl suprantamų priežasčių - 1998 metais Lietuva dar tik ruošėsi prisijungti prie ES, o 2017 metais jau nebėra laikoma ir naująja ES valstybe nare. Įdomu pažvelgti kiek giliau į tai, kaip Europos integraciją matė ankstesniųjų vadovėlių autoriai. Pavyzdžiui, "Kronta" leidyklos 1998 m. išleistame vadovėlyje rašoma:

Su panašiais sunkumais neišvengiamai susidurtų prisijungusios prie ES Vidurio ir Pietryčių Europos šalys. Todėl Vakarai, viena vertus, skatina jas siekti narystės Europos Sąjungoje, antra vertus, stengiasi atidėti priėmimą arba priimti ne visas, o tik keletą iš jų. Tuo tikslu kartais iškeliami neįvykdomi reikalavimai šalims, kurių vyriausybės stengiasi patekti į ES. Štai, pavyzdžiui, Europos Komisija reikalauja iš Lietuvos artimiausiu metu uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, tačiau toks sprendimas sužlugdytų mūsų šalies ūkį.

Panašu, kad čia Vakarai yra "kiti", kurių veiksmai kelia grėsmę Lietuvos ūkiui. O štai leidyklos "Šviesa" vadovėlis, išleistas 2010 metais, apie Lietuvos prisijungimą prie ES ir NATO rašo taip:

2004-ieji Lietuvai buvo ypač reikšmingi: mūsų šalis įsijungė į dvi tarptautines organizacijas – NATO ir Europos Sąjungą. Europa ir pasaulis mūsų valstybę pripažino kaip patikimą partnerę. Tai istorinis tautos ir valstybės sugrįžimas į Vakarų civilizacijos kelią.

Panaši mintis išreiškiama ir kitame, leidyklos "Briedis", vadovėlyje (2011):

Narystė ES vainikavo daugiau kaip dešimtmetį trukusias nepriklausomos Lietuvos valstybės pastangas grįžti į Europos tautų šeimą, kuriai istoriškai visada priklausė, su kuria sieja bendra praeitis ir tos pačios vertybės. Ūkiui stiprinti šalis iš ES gauna svarią ekonominę struktūrinių fondų paramą.

Taigi, išryškėja priešingas požiūris - Vakarų civilizacija nėra "kita", o prisijungimas prie ES traktuojamas kaip sugrįžimas prie grupės, kuriai Lietuva "istoriškai visada priklausė". Negana to, Vakarai ne tik nesužlugdė Lietuvos ūkio, bet dar jį ir remia. Galima matyti, kad "grįžimas" prie tapatinimosi su Europa įvyko ir mokykliniuose vadovėliuose.

Europos integracijos įdaiktinimas ir susiejimas

Paskutinis analizės žingsnis buvo įvardyti, su kuo lietuviškuose vadovėliuose yra siejamas ir kaip įdaiktinamas Europos integracijos procesas (žr. lentelę 4). Iš tų naratyvų temų, kurios dominuoja lietuviškuose vadovėliuose, išrinkau ryškiausius objektus, asmenybes ir vietas, kurios ir sudaro Europos socialines integracijos reprezentacijas lietuviškuose vadovėliuose.

Taigi, vadovėliuose, išleistuose 1998-2005 metais, dominuoja Europos integracijos susiejimas su Prancūzijos, Vokietijos ir Didžiosios Britanijos santykiais, atitinkamai ir šių šalių lyderiai yra minimi, taigi, per įdaiktinimą jie tampa tam tikrais reiškinių simboliais. ES matoma kaip susivienijusi supervalstybė, netgi pasitelkiama metafora – „banginis“, siekiant pavaizduoti kylančią ekonominę galią, kuri vežasi JAV.

Lentelė 4. *Europos integracijos reprezentacijos lietuviškuose vadovėliuose.*

Lietuviški istorijos vadovėliai	1998-2005	2010-2017
Centrinis branduolys	Taikos ir gerovės garantas	
Susiejimas	Prancūzijos-Vokietijos-D. Britanijos santykiai Vakarų Europa-JAV	Ekonomika Taika Vakarai-Rytai Saugumas
Įdaiktinimas	Sutartys de Gaulle Adenauer Thatcher Supervalstybė Banginis	Sutartys Schuman Monnet Institucijos Euras Europos tautų šeima

Žvelgiant į vėliau išleistus vadovėlius, išryškėja dar daugiau simbolių ir objektų. Europos integracijos procesas siejamas su ekonomika, taika ir saugumu, o įdaiktinamas per Schuman'o ir Monnet asmenybes, institucijas ir eurą. Vieninga Europa jau mažiau matoma kaip supervalstybė, o labiau kaip tautų šeima, kuriai priklauso ir Lietuva. Santykį tarp vakarų ir rytų galima suprasti dvejopai Lietuvos kontekste: vakarai (Vakarų Europa) ir rytai (Rusija) arba vakarai (Vakarų Europa) ir rytai (Rytų ir Vidurio Europa). Kaip jau buvo minėta naratyvų temų analizėje - objektai keičiasi, nes tolstama nuo ankstyvojo bendradarbiavimo laikotarpio, kuris Lietuvai yra labiau Europos, o ne nacionalinės istorijos dalis. Kita vertus, sutartys ir jų reikšmė lieka svarbi visuose mano analizuotuose vadovėliuose, taip parodant, kad integracijos procesas paremtas susitarimais tarp valstybių, o ne prievarta.

Šiame analizės etape išskyrčiau ir centrinę reprezentacijos branduolį, kurį pavadinau „taikos ir gerovės garantu“ – fraze iš leidyklos „Briedis“ vadovėlio (2017), kuria siekiama pasakyti, kad nors ES susiduria su iššūkiais ir problemomis, tai nenustelbia naudos, kurią Lietuva gauna.

Apskritai, tonas, kuriuo lietuviškuose vadovėliuose kuriamos Europos vienijimosi reprezentacijos, yra dažniau pozityvus, o narystė nekvestionuojama. Mano manymu, tokios reprezentacijos labiausiai artimos Putinaitės (2014) aprašytai „Europai kaip civilizaciniui idealui“, nors nuorodų į likusias dvi Europas analizuotuose vadovėliuose taip pat būta, tačiau

dėl to, kad jos mažiau ryškios, didesnio dėmesio joms ir pavyzdžiams iš vadovėlių tyrime neskiria.

Išvados ir rekomendacijos

Šiame darbe į Europos vienijimo procesą žvelgiama kaip į gyvą atsiminimą, jaunuoliams mokykliniuose vadovėliuose pateikiamą kaip naratyvą. Vienas iš esminių mano uždavinių buvo ištirti naratyvų, kurie išryškėjo analizuojant vadovėlių medžiagą, turinį. Galima matyti, kad dominuoja politinio, ankstyvojo ir ekonominio bendradarbiavimo temos, mažiau aptariamoms Europos idėjos ir simbolių, JAV įtakos, alternatyvaus bendradarbiavimo temos.

Kita vertus, visos naratyvų temos laikui bėgant keitėsi, įgaudamos daugiau ar mažiau kiekybinio ir kokybinio svorio. Galima matyti, kad ankstyvojo bendradarbiavimo naratyvus po truputį išstumia politinio ir ekonominio bendradarbiavimo temos, naujesniuose vadovėliuose gerokai daugiau dėmesio skiriama institucijoms. Pokyčiai akivaizdūs ir kalbant apie nacionalinę perspektyvą. Prieš daugiau nei dvidešimt metų Vakarų Europa buvo matoma kaip „kiti“, o prieš kelerius metus – jau kaip tautų šeima, kuriai Lietuva „istoriškai visada priklausė“.

Šio darbo tikslas buvo parodyti, kaip Europos integracija yra pateikiama, konkretizuojama ir paverčiama suprantama lietuviškuose istorijos vadovėliuose, išleistuose skirtingais laikotarpiais. Pasitelkus socialinių reprezentacijų teorijos pasiūlytus įrankius - susiejimą, įdaiktinimą ir natūralizaciją - galima išvystyti tam tikrus socialinių reprezentacijų pokyčius. Europos vienijimosi procesas senesniuose vadovėliuose susiejamas dažniau per santykius tarp Prancūzijos, Vokietijos ir Didžiosios Britanijos bei Vakarų Europos ir JAV, o įdaiktinamas per tokias metaforas kaip supervalstybė ir „banginis“, minėtų valstybių lyderius ar tiesiog sutartis. Naujesniuose vadovėliuose Europos integracija dažniau siejama su politika, ekonomika ir taika, o įdaiktinama per ES steigėjus, institucijas, sutartis, eurą ir „tautų šeimos“ metaforą. Centrinę reprezentacijų branduolį pavadinau „taikos ir gerovės garantu“ – ypač naujesniuose vadovėliuose pasikartojančia fraze, išreiškiančia Europą kaip būtiną ir neišvengiamą lietuviškosios tapatybės elementą.

Kalbant apie natūralizacijos procesą, minimą socialinių reprezentacijų teorijoje, visuose mano analizuotuose vadovėliuose daugiau ar mažiau buvo pristatyta ES atsiradimo istorija, kurią būtų galima matyti kaip nuoseklų ankstyvojo bendradarbiavimo naratyvą - besikartojantį ir tapusį natūraliu. Būtent šio, o ne kokio nors kito naratyvo natūralizacija leidžia teigti, kad pasitelkdama ES įkūrimo istoriją, ES taip gali siekti spręsti legitimumo klausimą, tačiau šis

naratyvas palieka nuošalyje valstybes, kurios nedalyvavo kuriant ES praėjusio amžiaus 6-7 deš., taip pat ir Lietuvą. Todėl vertėtų ieškoti kito, aiškesnio elementu, veikėjus ir istoriją turinčio naratyvo, kuris įtrauktų visas ES priklausančias valstybes nares, jeigu jau ES pasiryžusi pasitelkti atminties ir tapatybės politiką tam, kad legitimizuotų savo veikimą.

Kalbant apie rekomendacijas ateities tyrimams, būtų nemažiau įdomu pažvelgti ir palyginti Lietuvos atvejį su kitų, ypač Baltijos, šalių atvejais kartu su tų šalių studentais ar tyrėjais, taip sumažinant vieno žmogaus interpretacijos riziką.

Apskritai, tirti ir ieškoti bendrų ir skirtingų Europos vienijimosi reprezentacijų yra kritiškai svarbu siekiant suprasti, kaip jos galėtų būti pasitelkiamos legitimizuojant ES veiksmus ar naviguojant tokiuose šio amžiaus iššūkiuose kaip pasaulinė finansų krizė ar pandemija, tačiau taip pat ir siekiant geriau suprasti nacionalinę tapatybę, požiūrį į savo valstybę ir Europą.

Literatūros sąrašas

- Abric, J.-C. (2001). A structural approach to social representations. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social. Bridging theoretical traditions* (pp. 42–47). Oxford: Blackwell Publishers.
- Allansdottir, A., Jovchelovitch, S., & Stathopoulou, A. (1993). Social Representations: The Versatility of a Concept. *Papers on Social Representations*, 3. http://www.psr.jku.at/PSR1993/2_1993Alla1.pdf [Žiūrėta 2021.05.07]
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Apple, M. W., & Christian-Smith, L. K. (Eds.). (1991). *The politics of the textbook*. New York, NY, USA: Routledge.
- Assmann, J. (2008). Communicative and cultural memory. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* (pp. 109–118). Berlin, Germany: Walter de Gruyter.
- Bauer, M., & Gaskell, G. (1999). Towards a Paradigm for Research on Social Representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 29(2), 163–186.
- Bauer, M., & Gaskell, G. (2008). Social Representations Theory: A Progressive Research Programme for Social Psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38(4), 335–353.
- Baugnet, L., & Fouquet, A. (2005). L'Europe dans les médias : effets de contexte. *Connexions*, 84, 87–109.
- Beetham & Lord (1998). *Legitimacy and the European Union*. London: Longman.
- Billig, M. (1991). *Ideology and Opinions*. Sage: London.
- Bitautas, A. (2018). Kitu kampu pažvelgus į istorijos programas ir mokyklinius vadovėlius, svietimonaujienos.lt <http://www.svietimonaujienos.lt/kitu-kampu-pazvelgus-i-istorijos-programas-ir-mokyklinius-vadovelius/> [Žiūrėta 2021.05.04]
- BNS (2021) Baltijos šalių premjerai Europos dienos proga kviečia kurti bendrą ateitį, lrt.lt <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1405736/baltijos-saliu-premierai-europos-dienos-proga-kviecia-kurti-bendra-ateiti> [Žiūrėta 2021.05.14]
- Brewer, M. B. (2001). Social identities and social representations: A question of priority? In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social. Bridging theoretical traditions* (pp. 305–311). Oxford: Blackwell.
- Bulletin of the European Communities. December 1973, No 12. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. "Declaration on European Identity", p. 118–122.
- Burgess, P. (2002). 'What's so European about the European Union?: Legitimacy between institution and identity. *European Journal of Social Theory* 5, 465–479.
- Carretero, M. (2011). *Constructing patriotism. Teaching of history and historical memory in globalized world*. Information Age Publishing.
- Carretero, M., M. Asensio, & M. Rodriguez-Moneo (Eds.) (2012). *History education and the construction of national identities*. Information Age Publishing.
- Cinnirella, M. (1996). A Social identity perspective on European integration. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing European identities. Social psychological analyses of social change* (pp. 253–274). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Demossier, M. (2007). The political structuring of cultural identities in Europe. In M. Demossier (Ed.), *The European Puzzle. The structuring of cultural identities at a time of transition* (pp. 49–66). Oxford: Berghahn.
- de Rosa, A.S. (1987). The social representation of mental illness in children and adults. In W. Doise & S. Moscovici (Eds.), *Current issues in European social psychology* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- de Rosa, A.S. (1996). Reality changes faster than research: National and supranational identity in social representations of the European Community in the context of changes in international relations. In Breakwell, G.M., Lyons, E. (Eds.), *Changing European Identities: social psychological analyses of social change*. (pp. 381–402). Oxford: Butterworth-Heinemann.

- Duveen, G. (2001). Representations, identities, resistance. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social* (pp. 257–270). Oxford: Blackwell.
- Erikson, E. (1950). *Childhood and society*. Norton.
- Eurobarometer 90 (2018) *Parlamer 2018 – Taking up the challenge: From silent support to actual vote*. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/be-heard/eurobarometer/parlamer-2018-taking-up-the-challenge> [Žiūrėta 2021.01.07]
- Eurobarometer 92 (2019). *National report of Lithuania*. <https://ec.europa.eu/comfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/89511> [Žiūrėta 2021.01.08]
- Eurobarometer (2019). *The website for the public opinion analysis sector of the European Commission*. <https://ec.europa.eu/comfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2255> [Žiūrėta 2021.01.08]
- Flament, C. (1994a). Consensus, salience and necessity in social representations: Technical note. *Papers on Social Representations*, 3, 97–105.
- Flick, U. (1995). Social Representations. In R. Harré, J. Smith & L. Van Langenhove (Eds.), *Rethinking Psychology* (pp. 70–96). London: Sage.
- Follesdal, A. and Hix, S. (2006). Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44: 533–562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x> [Žiūrėta 2021.01.07]
- Gaskell, G. (2001). Attitudes, social representations, and beyond. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: bridging theoretical traditions* (pp. 228–241). Oxford: Blackwell.
- Grever, M.C.R., & Van der Vlies, T. (2017). Why national narratives are perpetuated: promising reorientations in history textbook research. *London Review of Education*, 15(2), 286–301. <https://doi.org/10.1854/LRE.15.2.11>
- Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Boston: Beacon Press.
- Hakoköngäs, E., & Sakki, I. (2016a). Visualized collective memories: Social representations of history in images found in Finnish history textbooks. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 26, 496–517. <https://doi.org/10.1002/casp.2276>
- Hakoköngäs, E., & Sakki, I. (2016b). The naturalized nation: Anchoring, objectification and naturalized social representations of history. *Journal of Social and Political Psychology*, 4, 646–669. <https://doi.org/10.5964/jspp.v4i2.664>
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. New York: Harper & Row (Original work published in French 1925.).
- Hammack, P. L., & Pilecki, A. (2012). Narrative as a root metaphor for political psychology. *Political Psychology*, 33, 75–103. doi:10.1111/j.1467-9221.2011.00859.x
- Hansen, P. 2000: *Europeans only?*, Umeå: Umeå University Printing Office Hobsbawn, Eric J 1994: *Nationer och nationalism*, Stockholm: Ordfronts förlag
- Herzlich, C. (1973). *Health and illness: A social psychological analysis*. (Trans. D. Graham). Academic Press.
- Hilton D., Erb H.-P, Dermott, M., & Molian D. J. (1996). Social representations of history and attitudes to European Unification in Britain, France and Germany. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing European identities. Social psychological analyses of social change* (pp. 275–295). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Hirst, W., & Manier, D. (2008). Towards a psychology of collective memory. *Memory*, 16, 183–200. <https://doi.org/10.1080/09658210701811912>
- Hobolt, S. (2016). The Brexit vote: a divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23, 1259–1277. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1225785>
- Hobsbawn, E., & Ranger, T. (Eds.) (2012). *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*, 45, 65–86.

- Howarth, C. (2007). "It's not their fault they have that skin colour, is it?" Young British children and the possibility for contesting racialising representations. In G. Moloney, & I. Walker (Eds), *Social*
- Hutchinson, J. (2005). *Nations as zones of conflict*. Sage.
- Jahoda, G. (1988). Critical notes and reflections on "social representations". *European Journal of Social Psychology*, 18, 195–209.
- Jodelet, D. (1991). *Madness and social representations: Living with the mad in one French community*. Berkeley: University of California Press.
- Jodelet, D. (2008). Social representations : The beautiful invention. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 411–430.
- Jovchelovitch, S. (2008) Rehabilitating common sense: knowledge, representations and everyday life. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 431–448.
- Jovchelovitch, S. (2012). Narrative, memory and social representations: A conversation between history and social psychology. *Integrative Psychological & Behavioral Science*, 46, 440-456. doi:10.1007/s12124-012-9217-8
- Kaina, V. (2006). European identity, legitimacy, and trust: conceptual considerations and perspectives on empirical research. In I. P Karolewski & V. Kaina (Eds.), *European Identity: theoretical perspectives and empirical insights* (pp. 113–146). Berlin: LIT Verlag.
- Kaiser, W. (2015). Clash of cultures: Two milieus in the European Union's 'A New Narrative for Europe' project. *Journal of Contemporary European Studies*, 23, 364–377. <https://doi.org/10.1080/14782804.2015.1018876>
- Kaiser, W. (2016). Limits of cultural engineering: Actors and narratives in the European Parliament's House of European History project. *Journal of Common Market Studies*, 53, 518–534. <https://doi.org/10.1111/jcms.12475>
- Kaiser, W. (2017). One narrative or several? Politics, cultural elites, and citizens in constructing a 'New Narrative for Europe'. *National Identities*, 19, 215–230. <https://doi.org/10.1080/14608944.2016.1265491>
- Karolewski, I. P. (2010). *Citizenship and collective identity in Europe*. London, United Kingdom: Routledge.
- Kohli, M. (2000). The battlegrounds of European identity. *European Societies*, 2, 113–137.
- László, J. (1997). Narrative organisation of social representations. *Papers on Social Representations*, 6(2), 155-172.
- László, J. (2008). *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. London, United Kingdom: Routledge.
- László, J. (2013). *History tales and national identity: An introduction to narrative social psychology*. London, United Kingdom: Routledge.
- László, J., & Ehmann, B. (2012). Narrative social psychology. In J. P. Forgas, O. Vincze, & J. László (Eds.), *Social cognition and communication: Sydney Symposium of Social Psychology* (pp. 205-228). New York, NY, USA: Psyc
- Li, M., Lin, C.H., & Maer, M.N.D. (2020). The relationship of living historical memories and news source with national identity: A latent class analysis. *Asian Journal of Social Psychology*. <https://doi.org/10.1111/ajsp.12441>
- Licata, L. (2001). *Identités représentées et représentations identitaires: effets des contextes comparatif et sociopolitique sur la signification psychologique des appartenances géopolitiques*. Unpublished Doctoral thesis. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles.
- Licata, L. (2003). Representing the future of the European Union: Consequences on national and European identifications. *Papers on Social Representations*, 12.
- Licata, L., & Klein, O. (2010). Holocaust or benevolent paternalism? Intergenerational comparisons on collective memories and emotions about Belgium's colonial past. *International Journal of Conflict and Violence*, 4, 45-57.

- Liu, J.H., & Hilton, D.J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 537–556. <https://doi.org/10.1348/014466605X27162>
- Liu, J. H., & László, J. (2007). A narrative theory of history and identity. In G. Molonay, & I. Walker (Eds.), *Social representations and identity: Content, process and power* (pp. 85–107.) (pp. New York: Palgrave Macmillan.
- Liu, J.H., Lawrence, B., Ward, C., & Abraham, S. (2002). Social representations of history in Malaysia and Singapore: On the relationship between national and ethnic identity. *Asian Journal of Social Psychology*, 5, 3–20.
- Lundgren, Å. 1998: *Europeisk identitetspolitik: EU:s demokratibestånd till Polen och Turkiet*, Uppsala: ACTA Universitatis Upsaliensis
- Lässig, S. (2009). Textbooks and beyond: Educational media in context(s). *Journal of Educational Media, Memory and Society*, 1, 1-20. doi:10.3167/jemms.2009.010101
- Maier, C. (2002). Hot memory. . . cold memory: On the political half- life of fascist and communist memory. *Transit*, 22. Retrieved from <https://www.iwm.at/transit-online/hot-memory-cold-memory-on-the-political-half-life-of-fascist-and-communist-memory/>
- Marková, I. (2007). Social identities and social representations: How are they related? In G. Moloney & I. Walker (Eds.), *Social Representations and identity: content, process and power* (pp. 215–236). New York: Palgrave: Macmillan
- Moliner, P., & Tafani, E. (1997). Attitudes and social representations: A theoretical and experimental approach. *European Journal of Social Psychology*, 27, 687–702.
- Moloney, G., & Walker, I. (Eds.). (2007). *Social representations and identity: content, process and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Moscovici, S. (1961). *Étude de la représentation sociale de la psychanalyse*. Paris: Presses universitaires de France.
- Moscovici, S. (1973). Introduction. In C. Herzlich, *Health and illness: A social- psychological analysis*. London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1973). Introduction. In C. Herzlich, *Health and illness: A social- psychological analysis*. London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1981). On Social Representations. In J. Forgas (Ed.). *Social cognition: Perspectives on everyday understanding*. European Monographs in Social Psychology 26 (pp. 181–209). London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In S. Moscovici & R. Farr (Eds.), *Social representations* (pp. 3–55). Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1994). Social Representations and Pragmatic Communication. *Social Science Information*, 33(2): 163–177.
- Moscovici, S. (1998). Social consciousness and its history. *Culture & Psychology*, 4,449–467.
- Moscovici, S. (2000) *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cambridge, UK: Polity Press
- Moscovici, S. (2001). Why a theory of social representations? In. K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social* (pp. 8–35). Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis, its image and its public*. Cambridge: Polity.
- Moscovici, S., & Hewstone, M. (1983). Social representations and social explanations: from the ‘naïve’ to the ‘amateur’ scientist. In M. Hewstone (Ed.), *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S., & Marková, I. (1998). Social representations in retrospect and prospect: A dialogue with Serge Moscovici. *Culture and Psychology*, 4, 371–410.
- Murray, M. (2002). Connecting Narrative and Social Representation Theory in Health Research. *Social Science Information*, 41(4), 653–673. <https://doi.org/10.1177/0539018402041004008>
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 7-24. doi:10.1525/rep.1989.26.1.99p0274v

- Olick, J. K., & Robbins, J. (1998). Social memory studies: From “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140. doi:10.1146/annurev.soc.24.1.105
- Pépin, L. (2007). The history of EU cooperation in the field of education and training: How lifelong learning became a strategic objective. *European Journal of Education*, 42, 121–132.
- Philogène, G. (1999) *From Black to African American: A New Social Representation*. Westport, CT: Greenwood-Praeger.
- Pingel, F. (2018). Europe – A concept in its own right or an intermediate state between national traditions and global interrelatedness? Representations of Europe in curricula, textbooks and surveys. In S. Berger, & C. Tekin (Eds.), *History and belonging: Representations of the past in contemporary European politics* (pp. 64–87). Berghahn.
- Psaltis, C., Carretero, M., & Cehajic-Clancy, S. (2017). History education and conflict transformation: Social psychological theories, history teaching and reconciliation. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-54681-0>
- Purkhardt, C. (1993). *Transforming social representations*. London: Roudledge.
- Putinaitė, N. (2014). *Trys lietuviškosios Europos: tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai“.
- Riessman, C. (2005). Narrative analysis. In N. Kelly, C. Horrocks, K. Milnes, B. Roberts, & D. Robinson (Eds.), *Narrative, memory & everyday life* (pp. 1–7). University of Huddersfield.
- Sakki, I. (2010). *A success story or a failure? Representing the European integration in the curricula and textbooks of five countries* (Doctoral Thesis, University of Helsinki, Helsinki, Finland; Social Psychological Studies, 25). <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6424-1> [Žiūrėta 2021.01.02]
- Sakki, I. (2014). Social representations of European integration as narrated by school textbooks in five European nations. *International Journal of Intercultural Relations*, 43, 35-47.
- Sakki, I. H. (2016). Raising European Citizens: Constructing European Identities in French and English Textbooks. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(1), 444-472. <https://doi.org/10.5964/jspp.v4i1.350>
- Sakki, I., & Pirttilä-Backman, A-M. (2009). Social representations and intergroup relations. An indispensable alliance. In I. Jasinskaja-Lahti & T. A. Mähönen (Eds.), *Identities, intergroup relations and acculturation* (pp. 150–162). Helsinki: Gaudeamus.
- Sakki, I., Hakoköngäs, E., Brescó de Luna, I., Csértó, I., Kello, K., Miguel, I., O’Mahoney, J., Pólya, T. and Pires Valentim, J. (2020), European unification as lived memory: Shared and diverse representations in textbooks of six countries. *Asian J Soc Psychol*. <https://doi.org/10.1111/ajsp.12448>
- Schissler, H., & Soysal, Y. (Eds.) (2005). *The Nation, Europe, and the World: Textbooks and Curricula in Transition*. Berghahn Books. www.jstor.org/stable/j.ctt1btbwcq [Žiūrėta 2020.04.20]
- Seixas, P.C. (Ed.) (2004). *Theorizing historical consciousness*. University of Toronto Press.
- Sierp, A. (2014). *History, memory, and trans-European identity: Unifying divisions*. Routledge.
- Smith, A. (1992). National identity and the idea of European unity. *International Affairs*, 68, 55–76.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. New York: Routledge.
- Soysal Y. (2002) Locating European Identity in Education. In: Nóvoa A., Lawn M. (eds) *Fabricating Europe*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/0-306-47561-8_6
- Soysal, Y. N., Bertilotti, T., & Mannitz, S. (2005). Projections of identity in French and German history and civics textbooks. In Y.N. Soysal & H. Schissler (Eds.), *The nation, Europe, and the world: textbooks and curricula in transition* (pp. 13–34). New York: Berghahn Books.
- Soysal, Y. N., & Schissler, H. (2005). Introduction: Teaching beyond the national narrative. In Y. N. Soysal & H. Schissler (Eds.), *The nation, Europe, and the world: textbooks and curricula in transition* (pp. 1–9). New York: Berghahn Books.
- Stradling, R. (2003). *Multi-perspectivity in history teaching: A guide for teachers*, Strasbourg: Council of Europe.

- Šetkus, B. (2016). Šiuolaikiniai istorijos vadovėliai Lietuvoje: keletas inovacijų / Contemporary History Textbooks in Lithuania: The Case of Innovations.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An intergrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole Publishing.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In S. Worchel & L. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago, IL, USA: Nelson-Hall.
- Tileagă, C. (2009). The social organization of representations of history: The textual accomplishment of coming to terms with the past. *British Journal of Social Psychology*, 48, 337–355.
- Užsienio reikalų ministerija ir Kurk Lietuvai (2017). ES klausimų integravimas į švietimo ir ugdymo programas. Esamos situacijos analizė. Vilnius.
- Voelklein, C., & Howarth, C. (2005). A review of controversies about social representations theory – A British debate. *Culture and Psychology*, 11, 431–454.
- Wagner, W. (1998). Social representations and beyond – brute facts, symbolic coping and domesticated worlds. *Culture and Psychology*, 4, 297–329.
- Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Markovà, I., & Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 95-125. doi:10.1111/1467-839X.00028
- Wagner, W., Kello, K., & Sakki, I. (2018). Politics, identity and perspectives in history textbooks. In K. van Nieuwenhuysse, & J. P. Valentim (Eds.), *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (pp. 31–50). Information Age Publishing.
- Wertsch, J. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- White, H. (1987). *The content of the form: Narrative discourse and historical representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Priedai

Vadovėliai (nuo seniausiai iki naujausiai išleisto)

1. Kasperavičius, A., Jokimaitis, R. *Naujausiųjų laikų istorija*. Vilnius: Kronta, 1998.
2. Gečas A., Jurkynas J., Jurkynienė G., Visockis A. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XII kl.* Kaunas: Šviesa, 2001.
3. Kasperavičius A., Jokimaitis, R., Sindaravičius A., Laurinaitis J., Brazauskas J., Čižauskienė A., Stukienė B., Bijūnas P. *Naujausiųjų laikų istorija: vadovėlis 10 klasei*. Vilnius: Kronta, 2002.
4. Bakonis E. *Lietuva pasaulyje: istorijos vadovėlis 10 klasei*. Kaunas: Šviesa, 2005.
5. Bakonis E. *Tėvynėje ir pasaulyje: istorijos vadovėlis 10 klasei*. Kaunas: Šviesa, 2010.
6. Kapleris, I., Mickevičius, K., Meištas, A., Laužikas, R. *Laikas: istorijos vadovėlis 12 klasei*. Vilnius: Briedis, 2011.
7. Kapleris, I., Mickevičius, K., Meištas, A., Laužikas, R. *Laikas: istorijos vadovėlis 12 klasei*. Vilnius: Briedis, 2015.
8. Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Laužikienė A., Tamkutonytė-Mikailienė Ž. *Laikas: istorijos vadovėlis 12 klasei*. Vilnius: Briedis, 2017.

Summary in English

European Union (EU) has been increasingly concerned about a lack of legitimacy in recent years and therefore engaged in memory politics in order to enhance European identity. In the process of identity formation schools play an important role, so the focus of this master thesis is social representations of European integration in Lithuanian history textbooks. By analysing the history textbooks of major Lithuanian publishers, the study aims to explore the main narratives of the European integration process as well as to show how the integration is understood, made familiar and concretized in the eight school textbooks in Lithuania. The results suggest that the representation of European integration is quite diverse in the textbooks of different publishing years. It is narrated both as a political community and a community based on utilitarian interests, though the national perspective is vivid. The textbooks draw upon memories that are important for group and national identity. While the older textbooks make European integration meaningful in reference to post-war collective memory and relationships between France, Germany and United Kingdom, economical superpower and the leaders of the countries mentioned, the newest textbooks anchor European integration to economical cooperation, security and peace. The core of the social representation related to European integration in Lithuanian history textbooks is “guarantor of peace and prosperity”.

Keywords: European integration, European identity, collective memory, narratives, social representations, textbooks, lived memory.